KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 9

OBSAH

ŽIGO, P.: Výročie Martina Hattalu 289
MASÁR, I.: Niektoré dynamické javy v odbornej lexike . . . 291
RÍSOVÁ, E.: O jazyku rozprávkových hier 295
PALKOVIČ, K.: Zdvojené spoluhlásky v prevzatých slovách 300
DVONČ, L.: Názov *Európa* a s ním súvisiace slová 304

Rozličnosti

Slovo *odpad*, v mn. čísle *odpady*. J. Horecký 307
Dedičnosť a dedivosť. J. Jacko 308
Banbys a Teborka. G. Horák 309

Správy a posudky

Ďalšia kniha o preklade. J. Bosák 310
Druhé vydanie Poľsko-slovenského a slovensko-poľského slovníka. Š. Michalus . . 312
Pripomienky k prekladu ďalšej učebnice elektrotechnológie. J. Štofa 315

Spytovali ste sa

Niekoľko druhov ovocí? A. Rýzková 317
Pravopis tvarov zámen *ty, vy, tvoj, váš*. M. Považaj . . 317
Typový objekt, typizovaná budova. K. Matějová 319
Čo si prosíte k pitiu? Š. Michalus 320

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 17 — ČÍSLO 9

Výročie Martina Hattalu

PAVOL ŽIGO

Naša kultúrna verejnosť si 11. decembra pripomína osemdesiate výročie smrti významného jazykovedca a kodifikátora spisovnej slovenčiny Martina Hattalu (narodil sa 4. 12. 1821). Jeho dielo v oblasti jazykovedy je rozsiahle a presahuje rámec národného jazyka. Po štúdiách teológie vo Viedni a po pôsobení v Bzovíku a Hodruši sa M. Hattala stal r. 1850 stredoškolským profesorom „staroslovenčiny" v Bratislave. Na prelome prvej a druhej polovice minulého storočia sa v zložitých politických, spoločenských a kultúrnych pomeroch dostala do popredia aj otázka národného spisovného jazyka. Množstvo jednotlivých jazykových útvarov, ktoré sa v rozličných sférach komunikácie využívali na rôzne ciele — tradičná čeština u evanjelikov, niekoľko variantov bernolákovčiny, staroslovenčiny, kultúrnej západnej slovenčiny a štúrovčina —, si vynútilo potrebu zjednotiť tieto úpravy do záväznej celonárodnej podoby spisovného jazyka. V situácii, keď jestvovala aj štúrovská slovenčina s Hurbanovými odchýlkami, vydal M. Hattala r. 1850 po latinsky napísanú gramatiku slovenského jazyka *Gramatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohemica* (Gramatika slovenského jazyka porovnávaná s najbližšie príbuznou českou). M. Hattala napriek tomu, že bol zástancom jednoty spisovného jazyka Čechov a Slovákov, vydal toto dielo, lebo pochopil spoločenský vývin smerujúci k potrebe vytvoriť celonárodnú spisovnú normu. *Gramatica linguae slovenicae* sa stala filologickým odôvodnením pravopisných a tvaroslovných úprav, ktorými M. M. Hodža reagoval na Štúrovu kodifikáciu. R. 1851 sa v Bratislave zišli poprední predstavitelia štúrovského i bernolákovského hnutia (Štúr, Hurban,

Hodža, Radlinský, Palárik, Závodník), aby sa dohodli na zavedení jednotnej podoby spisovnej slovenčiny vychádzajúcej zo štúrovskej kodifikácie. Kodifikačný charakter nadobudol tento krok v práci *Krátka mluvnica slovenská* (1852).

Autor sa v nej pridŕža tradičných foriem kultúrnej západoslovenčiny a češtiny. Pri kodifikovaní pravopisných zásad vychádzal M. Hattala z etymologického princípu — zavádza písanie *y — ý; d, t, n, l — ď, ť, ň, ľ* pod vplyvom nasledujúcich samohlások (typ *ďateľ, ťahať — deti, niesť*). Oproti štúrovským podobám gen. pl. maskulín *mužou* zavádza podobu *mužov*, podstatné mená stredného rodu dnešného vzoru *vysvedčenie* kodifikuje do podoby *znamenie* (oproti štúrovskému *znameňja*), prídavné mená stredného rodu majú v jeho kodifikácii podobu *dobré* (oproti štúrovskej podobe *dobruo*), pôvodnú dvojhlásku *uo* kodifikuje M. Hattala do podoby *ó*, z ktorej sa neskôr vyvinula dnešná podoba *ô*. Do hláskového inventára zavádza M. Hattala spoluhlásku *ľ*, dvojhlásku *iu* a samohlásku *ä*. Nové pravopisné zásady boli čiastočným návratom k starším pravopisným princípom (písanie *i, í — y, ý*, dvojaké písanie *d, t, n, l — ď, ť, ň, ľ*, tvary minulého času na *-l* typu *písal* oproti štúrovskému princípu *písau*).

Hattalova gramatika v oblasti tvaroslovia rozlišovala deväť slovných druhov. Pri ich členení vychádzal autor z kritéria ohybnosti — neohybnosti. V rámci ohybných slovných druhov najviac pozornosti venoval slovesu, ktoré považoval — zhodne so Štúrom — za „najzávažnejšiu čiastku reči", ako samostatnú skupinu slov vyčlenil citoslovcia.

Hattalova kodifikácia bola kompromisným krokom medzi štúrovskou kodifikáciou, češtinou a jazykovými útvarmi domáceho pôvodu, ktoré pretrvávali vo svetských i cirkevných kruhoch z predkodifikačného obdobia. Vychádzajúc z poznatkov v oblasti historickej a indoeurópskej jazykovedy, ktoré Hattala nadobudol ešte počas svojich štúdií vo Viedni, pochopil aj zložitosť spoločensko-politickej situácie v polovici 19. stor. a jej dosah na ďalší vývin v oblasti jazyka a kultúry.

Obdobie, v ktorom Hattala kodifikoval národný spisovný jazyk, bolo len jednou fázou jeho jazykovednej činnosti. Vo svojich ďalších prácach v 50. a 60. rokoch sa naďalej zaoberal porovnávaním a opisom slovenčiny a češtiny (*Zvukosloví jazyka staro- i novočeského I., Srovnávací mluvnice jazyka českého a slovenského,* 1857, *Mluvnica jazyka slovenského I.,* 1864, *II. Skladba,* 1865). Známe sú aj jeho príspevky z oblasti slovanských jazykov, polemiky s poprednými jazykovedcami európskeho významu.

Hattalovo jazykovedné dielo je našej verejnosti známe predovšetkým vo vzťahu ku kodifikačnej *Krátkej mluvnici slovenskej.* Pamätná tabuľa na rodnom dome v Trstenej je symbolickým ocenením celoživotného diela M. Hattalu. Pri príležitosti 150. výročia narodenia tohto

významného jazykovedca a kodifikátora zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Združenie slovenských jazykovedcov vedeckú konferenciu, na ktorej poprední jazykovedci zo slovakistických a slavistických pracovísk v ČSSR zhodnotili dielo a prínos M. Hattalu pre našu národnú kultúru. Hattalovo jazykovedné dielo je výsledkom dokonalého poznania vývinu jazyka a jeho spoločenských potrieb. Túto skutočnosť potvrdzuje i fakt, že podoba hattalovskej spisovnej slovenčiny plní svoju funkciu už viac ako 130 rokov. Pri príležitosti osemdesiateho výročia smrti tohto významného jazykovedca a kodifikátora sa nám znova vybavuje zložitosť spoločensko-politických, hospodárskych a kultúrnych pomerov, v ktorých náš národný jazyk nadobudol aj vďaka M. Hattalovi celonárodnú záväznú normu, ktorú v rozličných sférach komunikácie používame s istými úpravami až dodnes.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Poznámka

V príspevku sú použité materiály publikované v *Encyklopédii Slovenska.* Zv. II. E — J (Bratislava, Veda 1978, s. 234—235), v práci BLANÁR, V. — JÓNA, E. — RUŽIČKA, J.: *Dejiny spisovnej slovenčiny.* II. zv. (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 260 s.), ako aj v zborníku *Martin Hattala. 1821—1903* (Zostavil J. Ružička. Ružomberok 1971. 96 s.).

Niektoré dynamické javy v odbornej lexike

IVAN MASÁR

0. Hádam ani v jednej základnej a všeobecnej charakteristike slovnej zásoby nechýba konštatácia, že slovná zásoba citlvo reaguje na všetky zmeny vo výrobe, na zmeny v spoločenskom zriadení ap. a že sa v nej pohotovo odrážajú nové idey, pracovné postupy, objavy, výdobytky techniky, celkové kultúrne napredovanie atď. Prirodzene, že dôsledkom tejto „citlivej reakcie" sú značné zmeny v slovnej zásobe a neprestajný pohyb v nej. Lenže veda, v tomto prípade jazykoveda, sa neuspokojuje s takýmto všeobecným konštatovaním, ale zaujíma sa o mechanizmus, zmysel a smerovanie tohto pohybu. Preto si stavia náročnú úlohu podrobne ho preskúmať, preto vypracúva výskumné projekty zacielené na pohyb — dynamiku v slovnej zásobe. Takýto projekt predstavila na vedeckej konferencii v Smoleniciach 1.—4. marca t. r. aj slovenská jazykoveda. V projekte sa vychádza z tézy,

že „jazyk charakterizuje nepretržitý pohyb prvkov — výber, preskupovanie, modifikácia, potláčanie jedných a zdôrazňovanie druhých, a to všetko so zreteľom na pomenúvaciu funkciu jazyka, ktorá je nevyhnutným predpokladom nadradenej a hlavnej komunikatívnej funkcie" (Buzássyová — Bosák).

1. V spomenutom projekte sa oprávnene venuje veľa pozornosti dynamike v odbornej terminológii. V tejto vrstve slovnej zásoby podmieňuje dynamiku okrem iného „proces internacionalizácie, ktorý vyvoláva napätie medzi dvojicami domáci — internacionálny prostriedok" (tamže). Internacionalizácia odbornej lexiky národných jazykov je doslova hmatateľným výsledkom tzv. svetového jazykového procesu (porov. Horecký, 1982, s. 100), ktorý podmieňuje a stimuluje vedecko-technická revolúcia a intenzívna medzinárodná spolupráca. Popri preberaní nových a nových slov s grécko-latinským základom postupuje na vlne internacionalizácie aj preberanie slov z angličtiny a ruštiny ako vedúcich jazykov vo svetovom jazykovom procese. Aj to je jeden z dynamických javov vo vývine slovnej zásoby národných jazykov vrátane slovenčiny. Správne sa však upozorňuje, že nové prevzaté pomenovacie prostriedky, nech už sú akéhokoľvek pôvodu, nie sú v sústave slovnej zásoby iba pasívnou inventárnou položkou, lež sa „do toho stále sa obmieňajúceho systému zaraďujú nie ako prostý kvantitatívny prírastok, ale ako jeho postupne sa integrujúce a spätne naň pôsobiace súčasti" (Furdík). Inými slovami pomenúvacie prostriedky preberané do národných jazykov v procese internacionalizácie chápanej ako istý prejav dynamiky odbornej lexiky sú zdrojom a stimulom ďalšej dynamiky. Tá sa niekedy prejavuje aj tak, že prevzatý prostriedok postupne stráca, prípadne aj celkom stratí svoje pôvodne monopolné postavenie. Ako príklad možno uviesť viaceré základné termíny z terminológie počítačov. V súčasnosti sa vo väčšom rozsahu používa domáci termín *počítač* ako termín *komputer,* ktorý prevažoval v začiatkoch vypracúvania terminológie počítačov a pri prvých „dotykoch" s počítačom ako elektronickým strojom schopným spracúvať údaje, resp. množstvo dôležitých a rozmanitých údajov. Rovnaká situácia je v dvojici *databanka — banka údajov.* Aj v dvojici *dáta — údaje* sa s ohľadom na nadradenú a hlavnú funkciu jazyka, t. j. na jeho komunikatívnu funkciu, silno preferuje domáci pomenovací prostriedok. Preferencia úzko súvisí s okolnosťou, že od prevzatého substantíva *dáta* sa neutvorilo adjektívum, ustálilo a vžilo sa len adjektívum *údajový* od domáceho substantíva *údaj* a používa sa napr. v termínoch *údajová kapacita pamäti, údajové slovo, údajový reťazec bitov* a v ďalších termínoch.

Ukazuje sa, že aj taká silná tendencia, akou je v súčasnosti internacionalizácia odbornej lexiky, latentne nesie so sebou aj protichodnú

tendenciu (tvorenie z domácich zdrojov), ktorá internacionalizáciu oslabuje, internacionálne prvky slovnej zásoby modifikuje, adaptuje atď. Pravdaže, protichodná tendencia sa nemusí v každom prípade prejaviť až po zavedení internacionálneho prvku a po preverovaní jeho vlastností v odbornej komunikácii v kratšom či dlhšom čase. Niekedy sa súbežne so zavedením internacionálneho prostriedku zavádza aj domáci prostriedok. Tak je to v mnohých novovzniknutých vedných odboroch. Napríklad v rastlinnej embryológii ako modernej botanickej disciplíne je nápadne veľa prípadov, keď sa s prevzatým termínom utvoreným na grécko-latinskej báze (ale spravidla sprostredkovaným cez angličtinu) súbežne ustaľuje domáci názov, nezriedka aj viacslovný názov proti jednoslovnému, a domáci názov sa pokladá za základný. Ide o dvojice typu *integument — vajíčkový obal, oosféra — vajcová bunka, mikropyla — peľový vchod, pútko — funikulus* a ďalšie (porov. Terminológia rastlinnej embryológie, 1981).

Spomínané prípady dosvedčujú, že internacionalizácia ako jeden z činiteľov podmieňujúcich dynamiku v odbornej slovnej zásobe nie je tendencia jediná, priamočiara a jednorozmerná a že teda konštatácia o spätnom pôsobení internacionálnych prvkov na systém slovnej zásoby je presvedčivá. Podobné príklady dynamiky v odbornej lexike sú síce charakteristické pre epochu vedecko-technickej revolúcie a svetového jazykového procesu, ale porovnateľný pohyb v slovnej zásobe sa zisťuje aj v predchádzajúcich vývinových etapách. Z tohto hľadiska sú pozoruhodné remeselnícke terminológie a v nich najmä situácie, keď sa okolo prevzatého názvu veci zoskupujú výhradne domáce názvy jej súčastí (porov. Masár, 1979, s. 328—329).

2. Internacionalizáciou terminológie sa však nerozumie iba preberanie hotových pomenúvacích prostriedkov z cudzích jazykov. Ďalším prejavom procesu internacionalizácie je aj „preberanie motivácie" (Buzássyová — Bosák) pomenovania, najmä pri termínoch utvorených na základe metafory. Aj pri preberaní hotových pomenúvacích prostriedkov, aj pri preberaní motívu pomenovania sa sleduje rovnaký pragmatický cieľ: uľahčiť odborný styk a zefektívniť ho. Veľmi častým prípadom preberania motivácie sú názvy tvorené na základe motivačnej formuly podobnosti — ide o formulu *vec Y podobná veci X* —, o ktorej sa oprávnene konštatuje, že patrí k onomaziologickým univerzáliám (Horecký, 1982, s. 202). Príklady z tradičnej botanickej nomenklatúry sú vari všeobecne známe — botanické názvy typu *náprstník, zvonček,* teda názvy motivované podobnosťou so skutočným náprstkom, zvončekom, sa vyskytujú v mnohých európskych jazykoch (porov. fr. *digitale,* rus. *napresťanka,* nem. *Fingerhut*, resp. nem. *Glockenblume*, rus. *kolokoľčik,* maď. *harangvirág* atď.). No takto motivované názvy jestvujú aj v celkom moderných odboroch, napr. v terminológii

počítačov (Horecký, tamže). Názvy ako *kľúč* (angl. *key*), *reťazenie* (*chaining*), *pamäť* (*memory*) sú totiž motivované podobnosťou, vznikli na báze formuly *vec Y podobná veci X* a zaiste aj to uľahčuje ich prevod z angličtiny do mnohých jazykov.

3. Istým typom a stupňom internacionalizácie slovnej zásoby je napokon ustaľovanie domácich slovotvorných prostriedkov ako paralel cudzích slovotvorných prostriedkov. Táto tendencia sa od istého času dosť dôrazne prejavuje napríklad v zoologickej nomenklatúre. Ako nové slovotvorné prostriedky sa navrhujú a v odbornej literatúre vlastne už aj používajú prípony *-vidné* (ide o domáci ekvivalent cudzojazyčného slovotvorného prostriedku *-morpha*), *-tvaré* (navrhovaný aj používaný ekvivalent cudzojazyčného slovotvorného prostriedku *-formes*). Zavádzanie takýchto prostriedkov si vynucuje jednak preťaženosť nominatívu plurálu ako morfologického prostriedku na pomenovanie viacerých systémových jednotiek (ríše, podríše, oddelenia, pododdelenia, kmeňa, podkmeňa a ďalších), jednak potreba výraznými formálnymi prostriedkami odlišovať od seba tieto systémové jednotky. Prípona *-vidné* sa rezervuje ako slovotvorný prostriedok na tvorenie pomenovaní nadradov, napr. *Cyprinomorpha — kaprovidné, Percomorpha — osriežovidné,* prípona *-tvaré* ako prostriedok na tvorenie pomenovaní podradov, napr. *Clupeiformes — sleďotvaré, Ciconiiformes — bocianotvaré* (porov. Matoušek — Hensel, 1982, s. 38). Z ďalších nových prípon možno ešte spomenúť prípony *-rodé, -blízne* (podrad *Scolopacea — slukorodé,* podčeľaď *Scolopacinae — slukoblízne,* tamže), ktoré sa navrhujú, ale takisto už aj používajú ako domáce paralely rovnakých morfologických a odlišných slovotvorných prostriedkov (plurálu a prípon *-us, -inus*) v latinskej predlohe.

4. Vzhľadom na zacielenie nášho časopisu ako publikačného orgánu prispievajúceho k tvorbe teórie terminológie a prostredníctvom terminologických súpisov, analýzy termínov atď. prenášajúceho do praxe komisionálne schválené termíny (názvy) je naostatok potrebné dotknúť sa aj akejsi pseudointernacionalizácie (a teda aj pseudodynamiky) odbornej lexiky. Cieli sa tu najmä na nepotrebné a neodôvodnené odchýlky od dohodnutých, osvedčených a všeobecne uznávaných zásad tvorby názvov (termínov). Ak sa povedzme v zoologickej nomenklatúre ustálila a aj v najnovších úvahách o tvorbe zoologického názvoslovia znova potvrdila zásada, že „pomenovanie druhu sa vyjadruje binomicky, pričom prvé meno je rodové, druhé druhové" (Matoušek — Hensel, s. 39), potom sa používanie druhových trojčlenných názvov typu *piadivka Selenia bilunaria* namiesto dvojčlenných názvov typu *tetra žiarivá* nemôže chápať ani ako internacionalizácia odbornej lexiky, ani ako prejav dynamiky v nej. Zdá sa, že približne rovnako bude potrebné hodnotiť prípady, keď sa do jestvujúceho terminolo-

gického mikrosystému včleňuje štruktúrne aj motivačne inakší názov, napr. medzi názvy krmív — *jadrové, minerálne, objemové krmivo* — názov *štartér.*

5. Ako vidno, dynamiku v odbornej terminológii podmieňujú viaceré faktory, medzi nimi výraznou mierou internacionalizácia, ktorá je často sama potenciálnym zdrojom ďalšej dynamiky (porov. príklady sub 1). Internacionalizácia sa neprejavuje iba preberaním hotových pomenovaní, lež aj preberaním motivácie pomenovania (príklady sub 2) a napodobňovaním či kalkovaním slovotvorných prostriedkov (príklady sub 3). Pri výskume dynamických javov v odbornej lexike sa ukazuje potreba odlišovať internacionalizáciu a dynamiku od pseudointernacionalizácie a pseudodynamiky (príklady sub 4).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BUZÁSSYOVÁ, K. — BOSÁK, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (v tlači).

FURDÍK, J.: Slovotvorba — hybná sila lexikálnej dynamiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (v tlači).

HORECKÝ, J.: Svetový jazykový proces. Kultúra slova, *16,* 1982, s. 97—101.

HORECKÝ, J.: Pomenovania motivované podobnosťou. In: Studia Academica Slovaca. *11.* Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982, s. 197—205.

MASÁR, I.: Ako sa robil drevený voz. Kultúra slova, *13,* 1979, s. 321—329.

MATOUŠEK, B. — HENSEL, K.: O zásadách tvorenia slovenského menoslovia živočíchov. Múzeum, *27,* 1982, č. 4, s. 37—42.

Terminológia rastlinnej embryológie. 2. Kultúra slova, *15,* 1981, s. 340—345.

O jazyku rozprávkových rozhlasových hier

EVA RÍSOVÁ

Rozprávkové rozhlasové hry už veľa rokov dodávajú nedeľným ránam sviatočný ráz. V zdramatizovanej podobe sa v nich poslucháčom sprístupňuje to najkrajšie a najhodnotnejšie z domácej i svetovej literatúry. Popri dramatizáciách cudzích predlôh si však veľkú obľubu nielen detských, ale aj dospelých poslucháčov získavajú pôvodné rozprávkové hry od domácich autorov napísané špeciálne pre rozhlas.

Autori rozhlasových hier vo všeobecnosti musia narábať slovom tak, aby ono nahradilo takmer všetky ostatné zložky bežné pri javiskovej hre — hercov zjav, oblečenie, mimiku, gestikuláciu, ale aj scénu, prostredie, v ktorom sa dej odohráva, teda všetky extralingválne a čiastočne aj paralingválne zložky. Z paralingválnych, teda takých, ktoré sprevádzajú samo slovo, ostáva iba artikulácia, zafarbenie hlasu a intonácia. Slovo je základným stavebným kameňom rozhlasových dramatických útvarov. Dostáva tu však iný rozmer ako napr. v slovníku, kde sa uvádza len v akomsi metavýzname, iný ako v úradnom hlásení, kde má oznamovať holé fakty, iné ako v novinových alebo rozhlasových správach, kde približuje isté udalosti. Slovo v rozhlasovej hre a tobôž v rozprávkovej má ešte o niekoľko rozmerov viac. Jeho poslaním je sprostredkovať dej, obraz prostredia, podobu a charaktery konajúcich postáv, má upútať, poúčať, vychovávať i pobaviť. Navyše musí byť ľahko zrozumiteľné, prispôsobené chápaniu dieťaťa. Na zrozumiteľnosť sa dôraz kladie aj preto, lebo poslucháč sa k počutému nemôže vracať.

Rozprávkové rozhlasové hry možno z tematického hľadiska rozdeliť do troch hlavných skupín. Do prvej patria hry s námetmi čerpanými z ľudových rozprávok. Zväčša sú to príbehy, v ktorých vystupujú nadprirodzené bytosti — víly, strigy, obri, čarodejnice, antropomorfizované zvieratá alebo predmety. Zväčša v nich nechýba postava rozprávača, ktorej úlohou je nenápadne pretransponovať epické rozprávanie do dramatickej podoby. Bývajú vybudované na princípe protikladu dobra a zla, ktorý vyúsťuje do konfliktu. Sily dobra spravidla vždy zvíťazia nad zlom, čím sa u poslucháča dosiahne pocit upokojujúcej katarzie (účinku umeleckého diela). Do tejto kategórie môžeme zaradiť aj dramatizácie ľudových povestí. Ďalšiu skupinu predstavujú realistické hry, v ktorých vystupujú konkrétni ľudia a zápletka sa skôr vyvíja na kontraste hlúposti a múdrosti, resp. prefíkanosti. Hrdinovia tu nevíťazia pomocou čarovných predmetov, ale vlastným dôvtipom a šikovnosťou. Ostatné hry sú z okruhu súčasného moderného pretechnizovaného sveta, rozprávkové science-fiction a muzikály.

Spomedzi hier patriacich do prvej skupiny sme si na rozbor jazyka vybrali dve hry Rudolfa D o b i á š a: *Deravý groš* a *Ohňová víla*. Prvá podáva príbeh o jednoduchom dedinskom mládencovi Ondrejovi a jeho láskavej matke. Ondrej pre svoje dobré srdce prichádza o každý zárobok. Matka namiesto výčitiek má pre syna vždy pochopenie. Jedinou Ondrejovou odmenou je deravý groš od starenky, ktorej daroval na jarmoku kapce kúpené pôvodne pre matku. Tento groš ho ako talizman chráni od každého nebezpečenstva a napokon mu prinesie šťastie. Kým v tejto hre sú hrdinami obyčajní ľudia, v Ohňovej víle vystupujú

aj nadprirodzené bytosti. Úlohou Ohňovej víly bolo prebúdzať na jar vlastným teplom semienka v zemi k životu. Vílu si vezme za ženu Severný kráľ a odvedie ju do svojho zámku. Víla tam nie je šťastná a chce sa vrátiť na zem. Severný kráľ jej splní želanie, ale začaruje ju tak, aby sa všetko, na čo stúpi, premenilo na popol. Statočný mládenec premôže Severného kráľa, oslobodí vílu a s pomocou Matky zeme sa život vracia do pôvodných koľají.

Na ukážkach z týchto hier chceme demonštrovať, ako možno pomocou slov patriacich zväčša do jadra slovnej zásoby utvárať také spojenia, prirovnania a básnické obrazy, že text dostáva vysokoumelecký ráz a zároveň nič nestráca na zrozumiteľnosti. Ako príklad nám môže poslúžiť niekoľko prirovnaní: *Kačiatka a húsence sa hojdajú a Váh ich kolíše ako babka vnúčence; Radosť je opatrná ako jašterica. Rada sa na slnku vyhrieva, ale nerada je ľuďom na očiach; Slová sú ako vrabce na streche, povieš jedno a ostatné sa rozpŕchnu; oči pusté ako jazerá bez vody, líca vráskavé ako pošliapaný hodváb, ústa rozškľabené ako priepasti skalné* — poslednému prirovnaniu príznak ošklivosti dodáva expresívne adjektívum — *rozškľabené*, no zároveň dojem istej mohutnosti vzbudzuje inverzný (obrátený) slovosled — *priepasti skalné.*

O metafore v dráme sa hovorí, že sťažuje priamočiare vnímanie, no v Dobiášových hrách nemáme tento pocit. Symbolika deravého groša je obsiahnutá napr. v takejto metafore: *...aby si cezeň zakaždým videl aj oblohu i zem, vtáčika i človeka, aby si dovidel až tam, kam nedovidia oči, ale čo uzrie iba srdce.* Jednoduché a zároveň pôsobivé sú metaforické vety: *Idem a cesta pod nohami mi hrkúta* alebo *Akoby som vodu v koši nosil, vietor okolo prsta obkrúcal, hmlu do vriec sypal.* V tejto vete opisom absurdných neuskutočniteľných činností vyjadruje Ondrej márnosť svojej práce. Ondrejova matka zasa takto víta syna: *Synček môj radostný! Aj keby hneď teraz slnko za hory zapadlo, nič by sa nestalo, lebo druhé sa mi spoza hôr vracia.* Metaforou je aj monológ starenky, ktorá zosobňuje Matku zem v hre *Ohňová víla: Bdiem nad životmi, ktoré som priviedla na šíre priestranstvá, do oblačných výšok i do hlbín morských. Moje meno je ukryté v každom zrnku piesku, v každej hrudke hliny, v každej byľke. Som matkou potokov i snehov, matkou jabloňových púčikov i kosodreviny, matkou víl a všetkých dobrých ľudí.* V tomto metaforickom monológu nachádzame anaforu, epiteá, protiklady, enumeráciu aj inverziu. V Ohňovej víle veľmi sugestívne pôsobia verše, ktoré — ako kedysi v antických hrách — recituje chór, napr.:

Víla ohňom zrodená,
víla ohňom zradená,
horúčosť, čo večne mrazí,

dokonalosť diela skazy,
bezdná hŕstka popola,
hlas, čo nikam nevolá,
sestra púští piesočných,
matka kvetov smútočných,
noc bez konca, svetlo tmy,
mesačný svit nemocný.

Kompozícia a zviazanosť týchto veršov spočíva v enumerácii atribútov. Metaforické a oxymorické spojenia dodávajú veršom velebný ráz, umocnený do istej miery aj trochejským rytmom. Sedemslabičný verš sa miestami strieda s osemslabičným. Oxymorické spojenia vyvolávajú asociáciu s Máchovým Májom *(Zbortěné harfy tón, ztrhané struny zvuk, zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit, zašlé bludice pouť, mrtvé milenky cit* atď.).

Verše detí, ktoré pripomínajú ľudové zvykoslovie *(Morena)*, sú tiež postavené na protikladoch:

Víla, víla, kde si žila,
v jame, či v prameni,
v iskre, či v plameni,
v zámku, či v stodole,
v prachu, či v popole?

Takmer z každej metafory vyžaruje spätosť autora rozprávkového deja s prírodou, napr.: *Jar prišla, zovšadiaľ sa usmieva, šteboce, vykrikuje.* V asyndetickom (bezspojkovom) vyratúvaní slovies *(usmieva sa, šteboce, vykrikuje)* je obsiahnutá nielen gradácia, ale aj narastajúca dynamika.

Poeticky vyznievajú v hrách repliky popretkávané vetami opretými o ľudovú filozofiu a múdrosť, napr.: *Sila a slabosť mávajú neraz rovnakú podobu. Keby nebolo dňa, nebolo by ani noci.* Tieto výpovede sú vybudované na protikladoch. Sila protikladov upúta aj v iných replikách, napr.: *Mesiac je prikrátky čas na to, aby srdce zabudlo na úzkosť, a pridlhý, aby si pamätalo chuť šťastia. Vŕbový prút sa ohýba inak ako lieskový a fialka má inú vôňu ako lopúch.* Účinne zaobchádza autor aj s hyperbolou: *fúra času, hromada rád, najzlatejšia zlatka;* s metonymiou či presnejšie synekdochou: *aj dáky groš do domu donesie; prvý zarobený peniaz; bojíš sa, že ti chlapca svet odvábi. Groš* a *peniaz* zastupujú tu plurál — *peniaze, svet* — ďaleké kraje a zlých ľudí; ďalej s enumeráciou a gradáciou: *oči ma bolia od pozerania, ústa od počúvania; Rýchlo mi povedzte, čo mi máte povedať a ešte rýchlejšie dajte, čo mi máte dať;* dakedy použije aj litotes (zjemňovanie výrazu) — *neveselo, smutno na svet pozeráš.* Popri bežných slovách nájdeme v hrách aj staršie, prípadne menej frekventované slová

i expresívne výrazy — *ošmek, ošmeknúť, šmariť, brýzgať, trubiroh, haraburda, grošík, ručiská, bračekovci* a i. Funkčne využíva autor plurál úcty ako prejav synovskej pokory — *Moja mamka majú čo na nohy* — i známe frazeologizmy ako *Toto nie je s kostolným riadom, vyjsť na psí tridsiatok.* Expresívne pôsobí miestami blízkosť slovesných tvarov s rozličnou intenciou deja, raz zameranou na subjekt a vzápätí na objekt: *Som na oheň zakliata, spustošená a pustošiaca.* V syntaxi expresivitu naznačujú najmä osamostatnené vetné členy vo forme zvolacích viet: *Ručník! Ach, aký krásny! A tých kvietkov na ňom!* alebo *Vlniačik! A aký ľahulinký! A teplý!* Ide tu o postupne vymenúvané prívlastky. Expresívne sú aj nedokončené výpovede: *Veď hej ... Lenže skala nič necíti, ale ja ...* Hodnotiaci postoj býva vyjadrený časticami *veď, no, nuž, vari.* Vo zvolacích výrazoch býva na začiatku knižná častica *kiež,* dakedy na úkor jej ekvivalentov *bár, bodaj.* V reči starších jednoduchých ľudí nie sú celkom na mieste spojenia *všetko dobre dopadne, čo nevidieť.* Vhodnejšie by bolo povedať: *všetko sa dobre skončí, všetko sa na dobré obráti; čoskoro, onedlho, o krátky čas.* Sú to, pravda, iba podrobnosti, ktoré nijako neznižujú umeleckú i jazykovú úroveň hier Rudolfa Dobiáša.

Na ilustráciu jazyka zdramatizovaných ľudových povestí sme vybrali rozprávkovú hru Metoda Kráľa *Gerlachova pomsta.* Rozpráva o osude tatranského velikána Končiara, ktorý napriek Gerlachovmu zákazu dal ľuďom vodu, lebo si obľúbil pastierika Kubka a rád počúval jeho hru na fujare. Stihla ho za to kliatba, že ostal krivý a stratil svoje pôvodné meno.

Jazyk tejto hry je skúpejší na básnické ozdoby ako jazyk predchádzajúcich hier. Skôr tu zaujmú niektoré repliky svojím filozofickým obsahom, napr. dedova replika, keď poúča Kubka: *Čím budeš starší, Kubko, hodne vecí sa ti bude zmenšovať, budeš mocnejší. Vzdialenosti sa ti skrátia, a čo je najdôležitejšie, aj vôľa ti zmocnie.* Okrem múdrosti, ktorá je v replike vyjadrená, pekne charakterizuje starého človeka adjektívum *mocnejší* namiesto bežnejšieho *silnejší.* V tejto hre neobyčajne mohutne a vznešene pôsobí Gerlachova reč, ktorou zvoláva tatranské štíty na poradu:

Gerlach Či ma všetky počúvate, štíty tatranské, Slavkovský, Lomnický, Ostrá, Solisko, Patria, Ostrva i ty Končiar? Ja Gerlach, váš vládca, chcem niečo povedať.

Gerlach oslovuje štíty ako živé bytosti zámenom *všetci* a na zvýšenie dôrazu používa inverzný slovosled — *štíty tatranské.* Vytýčením osobných zámen pred meno — *ja Gerlach, váš vládca, ty Končiar* — sa ešte zvyšuje dôraz na povedanom. Rovnako slávnostné je aj prekliatie Končiara:

Gerlach Už sa nikdy nenarovnáš, zostaneš nahnutý, ako keď si počúval hudbu! A za trest ťa vystrčím pred všetky štíty na výstrahu. Budeš krivý navždy, po všetky veky, zato, že si dal ľuďom vodu.

Slávnostný ráz dodávajú replike zvolacie vety aj emocionálne vystupňované časové určenie — *navždy, po všetky veky*.

Na Kubkovej replike ukážeme, ako autor podrobným opisom každého pohybu nahrádza vizuálny vnem:

Kubko Mám kožuštek zo svišťa. Ešte dobre, že ho nosím stále so sebou. Ako to stačí, vari takto, prehodiť si ho cez hlavu. To je ohromné! Keď som svišť, beží sa mi omnoho lepšie. Nemusím nič prekračovať, len si bežím pomedzi konáre kosodreviny.

V citovanej hre skôr možno hovoriť o syntaktickej expresivite ako o lexikálnej. Repliky sa miestami skladajú z krátkych, často jednoslovných viet s rozličnou modálnosťou, s citoslovcami *jaj, juj, ej, hu, hu, hu,* a modálnymi časticami *veď, vari, no* na začiatku.

Pre jazyk rozprávkových rozhlasových hier s klasickými námetmi, pravdaže, nielen tých, o ktorých sme hovorili v tomto príspevku, ale vo všeobecnosti, je príznačná zvýšená obraznosť a využívanie rozličných básnických prostriedkov. Nie zanedbateľnú úlohu zohrávajú tu aj citáty, resp. voľná interpretácia ľudovej filozofie.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Zdvojené spoluhlásky v prevzatých slovách

KONŠTANTÍN PALKOVIČ

1. V prevzatých slovách a cudzích vlastných menách, ktoré sa používajú v slovenskom texte, sa vyskytujú rozličné zdvojené spoluhlásky (geminány). Môžu stáť okrem absolútneho začiatku v každej pozícii. V písomných prejavoch sú častejšie ako v hovorených, lebo vo výslovnosti sa niekedy zjednodušujú. Všimnime si najprv zdvojené spoluhlásky v písaných prejavoch.

2. V prevzatých slovách sa píšu zdvojené spoluhlásky najčastejšie v základe slova. Napr. *abbé, capriccio, eddický,* (zákl. podoba *Edda*), *buffa, maggi, mokka, miscellanea, allegro, summit* (i *samit*), *manna, hippokratovský, sierra, erráta, fortissimo, opossum* (i *oposum* „druh cicavca"), *watt, motto, intermezzo, mezzosoprán.* Niektoré geminány

sú zriedkavé, napr. *vv: šavvál* „jeden z arabských mesiacov", *ždž: hádždž* „mohamedánsky pútnik". Obidve sme našli v knihe J. Paulínyho *Kniežatá púšte* (Bratislava 1978).

3. Na slovotvornom švíku po cudzích predponách končiacich sa spoluhláskou sú zdvojené spoluhlásky zriedkavejšie. Vyskytuje sa napr. zdvojené *bb* po predpone *sub: subbas, subboreál* „geologická doba", zdvojené *dd* po predpone *ad: addentálny, adduktor,* zdvojené *rr* po predpone *inter-: interregnum, interrupcia,* po predpone *super-, sur-: superrevízia, superrabat, surrealizmus,* zriedka po predpone *hyper-: hyperreflexia,* zdvojené *ss* po predpone *trans-: transsubstanciácia, transsudácia,* ojedinele po predpone *dis-*: *dissomnia* „porucha spánku", ako aj zdvojené *tt* po predpone *post-: posttraumatický, posttonický.*

Dve *ss* sa dostávajú k sebe vlastne aj po predpone *ex-* (zvuková realizácia písmena *x* je *ks*), ak sa základ slova začína na spoluhlásku *s.* Stáva sa tak pri slabikovaní alebo písmenkovej výslovnosti (*ex — eks*). Vo výslovnosti je však kodifikované zjednodušené *s* (porov. Kráľ, 1979, s. 122), a preto sa často *s* chybne vynecháva aj v pravopise. Píše sa správne *exspirácia, exstirpácia, exsangvinácia, exsikátor.*

Geminály sa na švíku zachovávajú najmä v špeciálnych, zriedkavejších a novších slovách. V zaužívanejších, častejšie sa vyskytujúcich slovách sú zjednodušené spoluhlásky. Z uvedených predpôn môžeme uviesť ako príklady na zjednodušovanie geminát slová s predponou *dis-* a *trans-*: *disonancia, disimilácia, transkripcia, transibirsky.* Zjednodušovanie nastáva aj po predpone *in-* (s variantmi *im-, ir-, il-*): *inovácia, imatrikulácia, imorálny, imobilný, irelevantný, irealita, iregulárny, ilegálny,* ako aj po predpone *sym- (syl-), sub- (sur-)* a *kon- (kom-, kor-): symetria, sylogizmus, surogát, konotácia, komentár, komisár, korigovať, korelácia, korepetítor, korešpondent.*

Slová s pôvodnými predponami *ab-, ad- (ac-, af-)* sa píšu s jednoduchými spoluhláskami: *abreviatúra, adícia, aklamácia, akumulácia, afirmácia.*

Pred príponou *-ský* sa spoluhláska *s* na konci základu prevzatého slova podobne ako v domácich slovách vynecháva: *saský, alsaský, ruský.*

Pred domácou príponou *-ný* spoluhláska *n* na konci základu prevzatého slova ostáva a píše i vyslovuje sa tak ako v domácich odvodených slovách zdvojené *nn: endokrinný, afinný* (i *afinitný*), *endogénny, polyfónny, profánny.*

Vo výslovnosti vzniká zdvojené *pp* [>p] po asimilácii spoluhlások odlišujúcich sa znelosťou: *subpolárny* (Kráľ, 1979).

4. V slovenčine sa uplatňuje tendencia zjednodušovať zdvojené spoluhlásky v prevzatých slovách. Ešte u Czambela (1915, slovník) sa často stretávame s geminátami tam, kde sa dnes píše jednoduchá spo-

luhláska. Napr. *kancellária, protokoll, palladium, gramm, grammatika, gumma, kommandovať, programm, terrassa, kongress, progressívny, koncessia, kolossálny, kompromittovať.* Dnes sa píše zjednodušená spoluhláska i tam, kde bola v pôvodnom jazyku geminátа, napr. v slovách *budha, rabín, bufet, akumulovať, akuzatív, pikola, novela, suma, kariéra, adresa, asistent, profesor, esej, esencia, misia, karoséria* a mnoho iných.

Gemináty sa zachovávajú v cudzích vlastných menách. Napr. *Adda, Akkra, Mekka, Tallin* (pôv. *Tallinn*), *Innsbruck, Bonn, Carrara, Ferrara, Messina, Kassel, Mississipi. Rotterdam.* No aj tu nájdeme príklady (najmä pri zdomácnených názvoch) na zjednodušovanie. Napr. *Holandsko, Maroko, Tananarive, Peloponéz, Odesa, Tesália, Atika, Knosos, Parnas.* Pri niektorých vlastných menách so zdvojenými spoluhláskami je kodifikovaná zjednodušená výslovnosť, napr. *Carrara* [karara], *Canberra* [kenbera], *Minnesota* [-nesou-], *Mannheim* [-nhajm] — Slovník slovenského jazyka 6.

Zjednodušovanie zdvojených spoluhlások *ss* v pravopise negatívne vplýva na výslovnosť spoluhlásky *s* v postavení medzi dvoma samohláskami (tzv. intervokalického *s*). Zjednodušené *s* sa v niektorých slovách chybne vyslovuje ako *z*, napr. *diskúzia, režizér, dizonancia, dizident, renezancia, knozos (Knosos), odyzeus (Odyseus)* namiesto správ. *(diskusia, disonancia, režisér, disident, renesancia, knosos, odyseus).* V ojedinelých prípadoch je takáto výslovnosť aj kodifikovaná: *dizertácia* (z lat. *dissertatio*).

Mená osôb si dôslednejšie zachovávajú pôvodný pravopis (napr. *Effel, Schiller, Boccaccio, Tasso, Hesse, Dürrenmatt*), ale v známejších antických menách sa gemináty zjednodušujú, napr. *Odyseus, Hanibal, Apolón, Jupiter, Kasandra.*

5. Zriedkavý je prípad, keď má jedna zo zdvojených spoluhlások pravopisnú funkciu, prípadne každá zo spoluhlások sa vyslovuje inakšie, a preto ide o geminátу iba z pravopisného hľadiska. Napr. v slove *bushheader* [bužheder] u Ivanovej-Šalingovej, 1979, *bušhedr* (malo by byť *bušhēder*) „zbojník na divokom Západe" je prvé h súčasťou zložky *sh* (= *š*), v citátovom slove *ecce* „hľa!" prvé *c* sa číta ako *k*, druhé ako *c* [ekce], v názve *Ajaccio* sa prvé *c* vyslovuje ako *k*, druhé ako *s* [ažaksjo, porov. Slovník slovenského jazyka 6. s. 226], zdvojené *ll* v španielčine označuje mäkké *ľ: seguidilla* [segidiľa] „španielska ľudová pieseň", *Mallorca* [maľorka], *Murillo* [-ľo], zdvojené *ll*, resp. spojenie *ill* v slovách z francúzštiny a vo francúzskych vlastných menách tvorí zložku na označenie hlásky *j: carillon* [karijon] „zvonkohra", *taille* [táj] „úzka časť tela, driek", *nonpareille* [nonparej], *rambouilletka* [-bujet-] „plemeno oviec", *Villon* [vijon], *Marseilles* [marsej], *Corneille* [kornej].

V antických vlastných menách ako *Sappho* (latinizovaný spôsob písania), *Bacchus, Gracchus* sú vedľa seba dve rovnaké, ale heterosylabické (patriace do dvoch slabík) spoluhlásky. Dve rovnaké grafémy sa začali chápať ako geminány, ako keby šlo o zdvojenú prvú časť zložky *ph* a *ch*, a vo výslovnosti a zriedka aj v pravopise nastalo zjednodušenie. Viedlo to k chybnému pravopisu v podobe *Sapho* a *Bachus* (porov. Palkovič, 1980, s. 86, 1982, s. 142). Zavedením pôvodnej gréckej formy *Sapfo* (v gréčtine nie je zložka *ph*) a zdomácnenej formy *Bakchus, Grakchus* sa vyhneme chybám vo výslovnosti a pravopise týchto antických vlastných mien.

6. V porovnaní s domácimi slovami geminány v prevzatých slovách sa často vyslovujú so zjednodušenou spoluhláskou. Napr. *erráta, marizmus, espresso* [eráta, marizmus, espreso, Kráľ, 1975, s. 201], *capriccio* [kapričo], *scirocco* [široko], *pizzicato* [picikáto] *intermezzo* [-medzo], *mezzosoprán* [medzo-], *maggi* [magi], *minnesänger* [minezenger], *toccata* [tokáta], *watthodina* [vadhoďina], *miss* [mis], *hattrick* [hetrik], *chassis* [šasi, Kráľ, 1979].

No pri niektorých slovách cudzieho pôvodu a pri niektorých cudzích vlastných menách je kodifikovaná zdvojená výslovnosť, napr. *subbas, mokka, accelerando, manna, larghetto, pianissimo, motto, interregnum, interrupcia, mekka* (Mekka), *edda* (Edda), prípadne dvojaká, zjednodušená i zdvojená výslovnosť: *transsubstanciácia, transsonický, transsudácia* (Kráľ, 1979; 1975, s. 201).

7. V prevzatých slovách sa vyskytujú problémy v pravopise i vo výslovnosti zdvojených spoluhlások. V pravopise sa prejavujú najmä pri písaní predponových slov. Treba si uvedomiť, že zdvojené spoluhlásky sa v písanej podobe zachovávajú iba v novších slovách a špeciálnych názvoch a vo výslovnosti ešte zriedkavejšie. So zdomácňovaním cudzích slov postupuje zjednodušovanie geminát nielen v slovách s cudzími predponami, ale aj v základoch slov, ktoré sa potom píšu so zjednodušenou spoluhláskou. Výslovnosť so zjednodušením geminát vplýva na pravopis slov s predponou *ex-* a so základom na *s* (typ *expirácia*, správ. *exspirácia*) a pravopis so zjednodušením skupiny *ss* na *s* zasa na výslovnosť (typ *diskúzia*, správ. *diskusia*, z lat. *discussio*). K osvojeniu novších prevzatých slov a špeciálnych výrazov patrí aj uvedomenie si ich správnej formy, v tom aj zdvojených spoluhlások. Výslovnosť prevzatých slov, ktoré sa píšu so zdvojenými spoluhláskovými literami, bude treba ustáliť.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. 3. vyd. Turč. sv. Martin. Kníhtlač. účast. spolok 1919. 330 s.

IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov A/Z. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

KRÁĽ, Á.: Zdvojené spoluhlásky I.—II. Kultúra slova, *9,* 1975, s. 148—154, 200—203, 238—242.

KRÁĽ, Á.: Príručný slovník slovenskej výslovnosti. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 644 s.

PALKOVIČ, K.: Výslovnosť a písanie mena Sapfo a zložka ph. Kultúra slova, *14,* 1980, s. 85—86.

PALKOVIČ, K.: O transkripcii latinských a gréckych mien. Kultúra slova, *16,* 1982, s. 137—144.

Slovník slovenského jazyka. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 336 s.

Názov **Európa** *a s ním súvisiace slová*

LADISLAV DVONČ

S názvom *Európa,* ktorým sa označuje jeden zo svetadielov, sú spojené viaceré slová. Väčšina z nich sa zachytáva v našich lexikografických dielach.

V I. diele Slovníka slovenského jazyka (1959, s. 376) sa v hesle s názvom *Európa* zaznamenávajú tieto ďalšie slová: *európsky, európskosť* „európsky ráz, európske zmýšľanie", *Európan, Európanka, európanstvo* „európska spolupatričnosť, jej vedomie". Ďalej sa tu samostatne uvádzajú tieto pomenovania: *Eurázia* „spoločný názov pevninového celku Európy a Ázie", *eurázijský, europeizácia* „zavádzanie alebo prijímanie európskeho spôsobu života, európskej kultúry ap., europeizovanie", *europeizmus* „kultúrny alebo jazykový prvok spoločný väčšine európskych národov (jazykov)", *europeizovať* „prispôsobovať, prispôsobiť Európe, európskym pomerom ap."; okrem toho sa v 3. diele tohto slovníka (s. 19) spomína názov *Paneurópa* „reakčná organizácia nazývaná aj *Paneurópska únia,* založená po prvej svetovej vojne s cieľom politicky, hospodársky a kultúrne zblížiť európske štáty pod vedením západných veľmocí", pri ňom je zaznamenané prídavné meno *paneurópsky* a samostatne sa ešte uvádza pomenovanie *paneuropeizmus* „reakčné hnutie za politické, hospodárske a kultúrne zblíženie európskych štátov pod vedením západných veľmocí (po prvej svetovej vojne)".

V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 265) sa okrem niektorých slov, ktoré zaznamenáva Slovník slovenského jazyka, uvádzajú aj ďalšie výrazy súvisiace s názvom *Európa: Euratom* „skratka pre *Európske atómové spoločenstvo* na spoločné využívanie atómovej energie v Európe, členmi ktorého sú Belgicko, Francúzsko, Holandsko, Taliansko, Luxembursko a Nemecká spolková republika", *eurokomunizmus* „názory, smer, hnutie daktorých západoeurópskych komunistických strán hlásajúce osobitný jednotný revizionistický typ západoeurópskeho komunizmu a socializmu", *europeizačný* „uskutočňujúci europeizáciu", *európiový* „týkajúci sa európia", *európium* „chem. prvok patriaci do skupiny vzácnych zemín (značka *Eu*)", *eurovízia* „**1.** západoeurópska organizácia na výmenu a priamy prenos televíznych programov z členských štátov, **2.** samostatný program vysielaný prostredníctvom tejto organizácie". V tomto slovníku sú oproti Slovníku slovenského jazyka podrobnejšie spracované významy niektorých uvedených slov.

Na rozdiel od slovenských lexikografických diel Slovník spisovného jazyka českého (1. diel, 1960, s. 368) pri názve *Eurázia* uvádza aj druhý význam „(predtým) územie bývalého cárskeho Ruska (bez Poľska) pokladané (najmä časťou kontrarevolučnej ruskej emigrácie) za samostatný celok odlišný zemepisne i kultúrnohistoricky tak od ostatnej Európy, ako aj od Ázie". V tomto význame ide o celok medzi Európou a Áziou.

Kriticky sa treba dotknúť podoby *Euratom*, ktorú zaznamenáva Slovník cudzích slov. Pretože sa slovo *atóm* vyslovuje a píše s dlhým *ó*, vhodnejšia by bola podoba uvedeného názvu s *ó*, teda *Euratóm*. Pri výraze *europeizácia*, ktorý je cudzieho pôvodu, sa v Slovníku slovenského jazyka ako synonymný spomína aj výraz *europeizovanie*, ktorý je utvorený príponou *-nie* od slovesa *europeizovať*; z dvojice týchto výrazov je bežnejšia podoba *europeizácia* (Slovník cudzích slov uvádza iba túto podobu). Sotva možno súhlasiť s pravopisnou podobou *eurovízia* s malým začiatočným písmenom (to sa týka aj podoby *eurovize* v češtine, ktorú spomína napr. *Příruční slovník naučný*. Praha 1962, s. 689; *Malý encyklopedický slovník A/Z*. Praha 1972, s. 298, ho však uvádza s veľký začiatočným písmenom) ako skratkou zo slov *Európa* a *televízia*. Bežnejšie sa toto pomenovanie chápe ako vlastné meno a píše sa aj s veľkým písmenom (*Eurovízia*), ako sa za vlastné meno pokladá a podľa toho sa píše s veľkým písmenom aj názov *Intervízia*. S podobou *Eurovízia* (s veľkým začiatočným písmenom) sme sa stretli v časopise *Televízia* (*18*, 1983, č. 19, s. 26). Príručný slovník naučný má aj názov *Eurochemie* „Európska spoločnosť pre chemické spracovanie ožiarených palív". Podobne ako názov *Eurázia* je utvorené aj pomenovanie *Eurafrika* „názov pre predtým propa-

govaný plán hospodárskeho a politického zjednotenia afrických kolónií Francúzska, Belgicka a Talianska so západnou Európou" (tiež ho uvádza spomínaný *Příruční slovník naučný*). V slovenčine pôjde o názvy *Eurochémia* a *Eurafrika.*

Kritickú poznámku treba mať aj k výkladu významu, resp. významov slova *paneurópsky,* ktorý je v Slovníku cudzích slov. Prvým významom tohto príd. mena je tu význam „týkajúci sa celej Európy, celoeurópsky", druhým je význam „týkajúci sa paneuropeizmu". V tomto slovníku sa slová *paneurópsky* a *celoeurópsky* v uvedenom význame stotožňujú, pokladajú sa za synonymá. Nazdávame sa, že slovo *paneurópsky* sa dnes nepoužíva v rovnakom význame ako slovo *celoeurópsky,* ale sa používa iba vo význame „týkajúci sa paneuropeizmu, paneurópskeho hnutia".

Tvorenie slov, ktoré súvisia s názvom *Európa,* je dnes veľmi produktívne. Ukazujú na to niektoré ďalšie slová, ktoré sa v slovníkoch ešte ani nespomínajú. Je ním napr. slovo *euroraketa: Spor zvaný eurorakety* (Nové slovo, 25, 1983, č. 6, s. 10). Sú to rakety rozmiestnené v Európe. So slovom *Európa* súvisí ďalej pomenovanie *europocentrizmus* „názor o centrálnom postavení Európy", napr. *Veď v teoretickej jazykovede dodnes vlastne dominuje europocentrizmus* (V. Krupa: Jednota a variabilita jazyka. Bratislava 1980, s. 8). V jednej televíznej relácii sme sa stretli s názvom *Eurošima,* ktorý je utvorený analogicky podľa názvu *Hirošima* a ktorým sa má zrejme označiť Európa ako obeť prípadného jadrového konfliktu.

Niektoré slová vznikajú odvodzovaním slovotvornými príponami, ktoré sa pripájajú k slovotvornému základu *Európ-* (pís. aj *európ-*) totožnému s tvarotvorným základom, napr. *Európa — Európan, európsky.* Môžu vznikať aj odvodzovaním pomocou slovotvorných predpôn, napr. *Európa — Paneurópa.* Mnohé z nich vznikajú spájaním časti názvu *Európa* s inými slovami, a to časti *Eur-* (*eur-*), ktorá sa pripája priamo k nasledujúcemu slovu začínajúcemu sa samohláskou, napr. *Eurázia* (stretli sme sa aj s podobou *Euroázia* — Nedeľná Pravda, 30. 4. 1982, s. 15, ale zaužívaná je podoba *Eurázia*), *Euratóm, Eurafrika,* alebo sa pripájajú pomocou spájacej samohlásky *-o-,* ak sa nasledujúce slovo začína spoluhláskou, napr. *eurokomunizmus, euroraketa, Eurovízia, Eurochémia.* Pri slove *europocentrizmus* sa využíva základ *europ-* so skrátením *ó* (z názvu *Európa*) na *o.* V spisovnej slovenčine možno počítať s ďalšími potenciálnymi alebo skutočne používanými pomenovaniami tohto typu, napr. *Praeurópan, praeurópsky, protieurópsky, eurozbraň, eurosystém* atď. V súčasnej spisovnej slovenčine je najproduktívnejšie tvorenie nových slov častou *eur-,* resp. *euro-,* obľúbené pre istú svoju skratkovitosť (nahrádzajú sa nimi viacslovné pomenovania). Využívajú sa najmä v publicistických jazykových pre-

javoch. Postupne vzniká vlastne nová slovotvorná predpona *eur-* s obmenou *euro-* (pred slovami začínajúcimi sa spoluhláskami); táto predpona *eur-/euro-* sa zaraďuje k iným predponám cudzieho pôvodu, ako napr. *super-, hyper-, ultra-, anti-, arci-* atď.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLÍČNOSTI

Slovo odpad, *v mn. čísle* odpady

Slovotvorný význam podstatného mena *odpad* je veľmi zreteľný. Označuje sa ním všetko, čo súvisí so slovesom *odpadnúť, odpadať, odpadávať*. Pritom tento súvis, ako sa naznačuje aj v Slovníku slovenského jazyka, je trojaký: Predovšetkým priamy súvis s dejom, odpadávanie. Metonymicky s dejom súvisí miesto deja, odpad môže označovať aj miesto *(voda sa stráca v odpade)*. No najzreteľnejší je tento súvis vtedy, keď sa slovom odpad označuje „to, čo ostáva, zvyšuje po istom procese". Preto aj tento význam slova *odpad* je v dnešnom jazyku najčastejší. Na rozdiel od slova *odpadok*, ktoré je synonymné so slovom *odpad* v citovanom význame, slovom *odpad* sa označujú také zvyšky, ktoré sa obyčajne nedajú členiť na drobnejšie kúsky, ale berú sa ako celok. V tomto zmysle treba slovo *odpad* pokladať vlastne za látkové podstatné meno, ktorým sa označujú nepočítateľné predmety. Priraďuje sa teda k takým slovám ako *voda, piesok, uhlie, olej, štrk*.

Je však známe, že v odbornom vyjadrovaní sa aj takéto látkové podstatné mená používajú v množnom čísle, a to vtedy, keď treba pomenovať viacero druhov, typov takejto látky. Hovoríme preto *o minerálnych vodách, o minerálnych olejoch, o viatych pieskoch*. Menej časté je množné číslo *uhlia*, tu sa používa skôr opis *rozličné druhy uhlia*.

V dnešnom spracovateľskom priemysle sa nepokladá odpad za nepotrebnú, zbytočnú látku, ktorú možno iba ak zahodiť. Ukazuje sa, že odpad, resp. rozličné druhy odpadu možno znova vrátiť do výrobného procesu a využívať na spracovanie. Pritom sa rozlišujú rozličné druhy odpadu ani nie tak podľa spracúvaného materiálu (napr. *drevný odpad, gumový odpad*), ale skôr podľa pôvodu. A tak máme napr. *priemyselný odpad, komunálny odpad, domový odpad*, resp. *tuhý a*

tekutý domový odpad. Všetky tieto odpady sa racionálne využívajú, stávajú sa znova surovinou. Veľa sa o nich píše, diskutuje, preto sa celkom prirodzene ako dôsledok komunikačnej potreby používa namiesto opisného vyjadrenia *všetky druhy odpadu, rozličné druhy odpadu* jednoducho množné číslo *všetky odpady, rozličné odpady.*

Ján Horecký

Dedičnosť a dedivosť

V Pravde (26. 4. 1983, s. 4) sme popri slove *dedičnosť* (= prenášanie vlastností rodičov, predkov na potomstvo) zaregistrovali aj slovo *dedivosť.* Názvom *dedivosť (koeficient dedivosti)* sa v príspevku *Genetika odhaľuje možnosti ďalšieho vzostupu úžitkovosti* nazýva „podiel dedičnosti na fenotypovej premenlivosti, podiel genotypu na fenotype". Podstatným menám *dedivosť* sa teda vyjadruje nielen genetická zložka, ale aj zložka prostredia. So slovom *dedivosť* sme sa v príspevku stretli na viacerých miestach, napr.: *Tento podiel sa nazýva dedivosť a jeho presné číselné vyjadrenie koeficient dedivosti. — Koeficient dedivosti totiž koliše ... — ...hodnota koeficientu dedivosti ... — ...čím je koeficient dedivosti vyšší ...*

Slovo *dedivosť* sa v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny ešte neuvádza, no uvádza sa v Terminológii genetiky (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1961) s definíciou „miera dedičnosti znaku vyjadrená v percentách". Základovým slovom derivátu *dedivosť* je prídavné meno *dedivý,* ktoré sa taktiež v príručkách súčasnej spisovnej slovenčiny neuvádza. J. Horecký v *Slovenskej lexikológii. I. Tvorenie slov* (1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 193) konštatuje, že príponou *-ivý* sa tvoria vcelku akostné prídavné mená. Ale ak sú ustálené v určitých spojeniach, stávajú sa vzťahovými: *citlivý (čas,* vlastne čas, po ktorý je prístroj citlivý na podnet), *vírivý.* Podobne sa vzťahovými stávajú prídavné mená na *-ivý,* ak sú bližšie určené: *plnokličivý* (zrno), *nezlúčivý* (plyn), *polovodivý* (papier), *umeleckotvorivý* (diferenciácia). Do tohto slovotvorného typu možno zaradiť aj prídavné meno *dedivý,* ktoré je utvorené príponou *-ivý* od slovesa *dediť.*

Od prídavného mena *dedivý* je príponou *-osť* utvorené podstatné meno *dedivosť.* J. Horecký v citovanej knihe (s. 151) v rámci názvov vlastností odvodených od prídavných mien príponou *-osť* upozorňuje, že v súčasnom jazyku sa vytvára nový typ s významom „počet prípadov": *narodenosť, úmrtnosť, chorobnosť, návštevnosť, úrazovosť, nehodovosť, poruchovosť.* Aj J. Ružička v publikácii *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1. vyd. Bratislava, SPN 1975, s. 56) upozorňuje, že slová na *-osť* s významom množstva aj s významom

vlastnosti sú mimoriadne časté: *nehodovosť, sobášnosť, návštevnosť, chorobnosť, nepodarkovosť.* V ostatnom čase sme v hromadných oznamovacích prostriedkoch zaznamenali viaceré nové slová na *-osť* s významom počtu, resp. množstva aj s významom vlastnosti, napr.: *Potratovosť stúpa. — ... sa zvýšila aj miera potratovosti ... — Potratovosť a potratový index ... — Pri znižovaní potratovosti sa treba zamerať ...* (Východoslovenské noviny, 26. 10. 1982, s. 3). — *... ako postupne znižovať prašnosť ... — ... zvýšenú prašnosť likvidujú dvoma spôsobmi* (Smena, 2. 9. 1981, s. 4). — *Na odhalenie scestnosti a falošnosti revizionistického prekrúcania ...* (Pravda, 30. 3. 1983, s. 2). — *Pre zostarnutosť vleku ...* (Pravda, 27. 1. 1983, s. 4).

Slovom *dedivosť* sa vyjadruje „podiel dedičnosti na fenotypovej premenlivosti, ktorá je podmienená jednak dedičným (genetickým) založením, ale aj vplyvmi vonkajšieho prostredia", kým slovom *dedičnosť* sa vyjadruje prenášanie znakov a vlastností rodičov na potomstvo.

Jozef Jacko

Banbys a Teborka

Slová *Banbys* a *Teborka* sú tak trocha hádankové. Mohli by sme sa spýtať, ktorý z našich spisovateľov ich použil, v ktorom diele a v akom význame. Sme presvedčení, že sa nájdu pozorní čitatelia slovenskej prózy, ktorí by vedeli na tieto otázky odpovedať.

Keďže *Banbys* a *Teborka* — prezradíme, že sú to vlastné mená — sú slová zaujímavé, venujeme im tu pozornosť. Najprv však zacitujeme ukážky. Azda kontext naznačí ich význam aj tým čitateľom, ktorí slová *Banbys* a *Teborka* počujú po prvý raz.

Marcela pricestovala s Ivanom tiež len predvčerom. Boli *v Banbyse.* Aj oni tam majú tetku. — Ivana som lyžovať nevidela. Podľa jeho vlastných rečí niet ani *v Banbyse* lepšieho zjazdára ako on. — Raz keď sa ocko robil mladý, hral *v Banbyse* volejbal a vytkol si prst.

Ako badať, meno *Banbys* označuje jedno z našich miest. Ktoré je to mesto, ukážu ďalšie doklady z toho istého diela:

O šiestej ma ocko volal telefónom, že nám prázdniny predĺžili o týždeň, či chcem ešte ostať alebo prísť domov. (...) Ale ja som chvíľu rozmýšľala a povedala som ockovi, že by som rada šla do *Banbysu* k jeho sestre, tete Valike. Otec nesúhlasil. — Do Banskej Bystrice, — povedal, — je z Mikuláša zlé spojenie. Nemôžeš ta cestovať sama...

Rýchlik *do Banbysu* ide až večer. To je zle. Vo vrecku mám len štyri koruny. Teta Valika by za mňa v Bystrici zaplatila, ale čo keď ma nejaká sprievodcovská hyena vysadí z vlaku v Trnave alebo v Žarnovici.

Je jasné, že *Banbys* je skratková náhrada dvojslovného zemepisného mena *Banská Bystrica.* Spisovateľka Klára Jarunková ho použila v próze *Jediná* (prvé vydanie vyšlo r. 1963), dobre známej u nás, ale i vo svetovej literatúre. Skratkové slovo *Banbys* utvorila naša spisovateľka tak, že z prvého slova dvojslovného pomenovania *(Banská)* vzala časť *Ban-* a z druhého slova *(Bystrica)* vzala časť *bys- (Bys-): Banbys.* — Na skratkovom vlastnom mene *Banbys* je v porovnaní s pôvodným menom pozoruhodné to, že podľa svojho zakončenia je mužského roku *(Banbys — z Banbysu — v Banbyse ...* podľa vzoru *dub).* Skratkové pomenovanie utvorila Klára Jarunková v duchu tvorivosti, aká sa uplatňuje v mládežníckom slangu.

Aj meno *Teborka* je z prózy Kláry Jarunkovej, ibaže z diela, ktoré vyšlo o trinásť rokov neskoršie (r. 1977). Dalo by sa povedať, že je akousi odkazovacou spomienkou na skratkové slovo *Banbys,* lebo je utvorené podobným slovotvorným postupom. — Ale najprv kontextová ukážka:

(Luca vraví tete) — Povedz ujovi, aby sa vrátil, povedz mu, *Teborka,* chytro mu (šoférovi) povedz... Teta Borka sa znepokojene poobzerá, a už sa aj popred nás nakláňa k vodičovi. *(Tiché búrky)*

Zo súvislosti vyčítame, že meno *Teborka,* použité v reči dievčaťa, je vlastne úsporne skrátené dvojslovné pomenovanie *teta Borka.* Rozdiel v porovnaní s menom *Banbys* je v tom, že z prvého slova dvojslovného pomenovania má len časť a k nej je pripojené celé druhé slovo: *Te-* (teta) *-borka* (Borka): *Teborka.* Toto skratkové slovo možno chápať ako také, čo vzniklo v rýchlej (prehĺtavej) výslovnosti často opakovaného dvojslovného oslovenia *teta Borka* v detskej reči.

Obidve skratkové slová *Banbys* a *Teborka* použila Klára Jarunková funkčne a postavila ich do takého kontextu, aby čitateľ vybadal (vyčítal), čo sa nimi pomenúva; za ktoré plné dvojslovné pomenovania stoja.

Gejza Horák

SPRÁVY A POSUDKY

Ďalšia kniha o preklade

(RYBÁK, J.: Kapitoly o jazyku a prekladaní. Bratislava, Smena 1982. 143 s.)

Autorom chronologicky druhej knihy o preklade a prekladaní je erudovaný lingvista a prekladateľ ruskej a sovietskej literatúry Július Rybák. Kým napríklad Ľubomír Feldek sa pri opise svojich prekladateľských postupov

zameral predovšetkým na vlastné teoretické princípy prekladateľskej činnosti a poetiku súčasného básnického prekladu (*Z reči do reči.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974) a Ján Ferenčík (*Kontexty prekladu.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1982) na formovanie prekladateľskej školy na Slovensku, ako aj na začlenenie jazykovej stránky prekladu do celkovej teórie prekladu a prekladateľskej praxe, cieľom Rybákovej knižky — adresovanej predovšetkým mladým prekladateľom — je vyplniť tú oblasť, s ktorou zápasia všetci začínajúci prekladatelia; a to sú nezhodnotené a nezovšeobecnené praktické výdobytky jednotlivých riešení predchádzajúcich generácií prekladateľov.

Originálnym prístupom J. Rybáka k procesu prekladu a jeho zvláštnostiam je, že celá knižka je nepriamym, ale o to intenzívnejším a sugestívnejším dialógom s budúcimi adeptami prekladu, že stavia ani nie tak na tom, čo zistil, ale ako zistil, akou cestou sa dostal k navrhovanému riešeniu. Tento prístup je výsledkom Rybákovho osobnostného vzťahu k prekladu („v preklade nestojí natoľko text proti textu, ako osobnosť proti osobnosti" — s. 11) a hľadania „svojho autora" a „súhlasnej vlny" medzi autorom originálu a prekladateľom, ale na druhej strane aj výsostne racionálnym prejavom hľadania „hĺbkových" systémových vzťahov v realite a ich špecifického odrazu v jazyku.

V celej knižke, ale najvýraznejšie azda v kapitole *Z kategoriálnych rozdielov ruštiny a slovenčiny* (s. 23—50) sa J. Rybák nezaprie ako teoretik, ktorí „vidí" jazyk predovšetkým ako systém opozícií v ich večnej a dialektickej súhre. Potom aj jeho zovšeobecnenia vyplývajúce zo skúmania systémových tendencií majú kategoriálnu podobu, zasahujú celé funkčno-sémantické pole, nielen jednotlivé lexémy. Tak napríklad v protiklade k ruštine, kde všetko, čo sa nejakým spôsobom dotýka ľudských bytostí, prevláda tendencia označiť, predstaviť ako nerozčlenené, slovenčina naopak všetko člení a výrazne ukazuje: toto sa vzťahuje na ľudí, toto na zvieratá (s. 27). Toto zistenie potvrdzuje aj súčasný výskum v rámci projektu *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny:* vzťah „človečie — zvieracie", resp. konkurencia v rámci kategórie životnosť/neživotnosť je výrazným dynamickým javom.

V kapitolke *Z techniky prekladu* (s. 51—89) autor poukazuje na nevyhnutnosť širokého chápania kontextu pri prekladaní, a to nielen ako kontextu celého diela, ale aj okolností, za ktorých vznikalo, biografického kontextu a pod. V širších súvislostiach vidí J. Rybák istý nedostatok aj v spracovaní *Veľkého rusko-slovenského slovníka,* ktorý je postavený na systéme reálnej ekvivalencie, čo je pre prekladateľa na jednej strane výhodné, ale na druhej strane mu v ňom chýba zovšeobecňujúca predstava významu slova, ktorá stojí za všetkými jeho použitiami. Ak chce prekladateľ odhaliť túto jednotu, musí siahnuť predovšetkým za výkladovými slovníkmi.

Z častých poukazov na to, čo vo *Veľkom rusko-slovenskom slovníku* (ale aj *Veľkom slovensko-ruskom slovníku)* chýba, alebo čo by malo byť inak, by sa mohlo zdať, že ho J. Rybák dosť kritizuje. Táto kritika je však mienená konštruktívne a už vôbec nie subjektivisticky: dobrý preklad obohacuje slovník, prekladateľ je vlastne ideálny používateľ, ktorý preveruje hodnovernosť slovníka (s. 91) a jeho hľadania riešení môžu byť pre lexikografa inšpirujúce, či už ide o inventár ekvivalentov synoným, alebo ešte viac o sémantizáciu, spresňovanie podmienok použitia jednotlivých synonymných ekvivalentov. Pochopiteľne, ani v tom najlepšom slovníku nemožno nájsť všetko. Slov-

ník zachytáva lexiku na úrovni jazykového systému, text je fenoménom reči, a preto každý prekladateľ musí nevyhnutne rátať s faktormi kontextu, ako aj so zvláštnosťami individuálneho autorského štýlu (s. 103). V tejto súvislosti je veľmi inštruktívny príklad na s. 104—109, kde autor na krátkom umeleckom texte, skladajúcom sa z troch viet, porovnáva na piatich stranách, ako sa prekladové ekvivalenty zhodujú či odlišujú od ekvivalentov v slovníku.

Brilantne sú spracované riešenia — či skôr prekladateľské rébusy — v kapitolke nazvanej metaforicky *Lexikálne minimonografie* (s. 111—140), či už ide o návrh nahradiť prekladový ekvivalent *čremcha* domácim slovom *trpka*, alebo o poukázanie na nevhodný a teritoriálne ohraničený ekvivalent *výpustok* v spojeniach *vyjsť do výpustku, stáť vo výpustku* a jeho nahradenie spojeniami *vyjsť na schody, schodíky, predo dvere, pred dom, von, na podstenie*, resp. *stáť na prahu, pred prahom*, ďalej o používanie ekvivalentu *lôžko* popri slove *posteľ* vtedy, keď je ustlané na diváni, na dlážke, na zemi a pod., a viaceré ďalšie javy.

Rybákov prístup je o to viac objektivizovaný a pre prekladateľa užitočnejší, že sa nezameriava iba na problematiku prekladu z ruštiny do slovenčiny, ale v rovnakej miere aj opačne, na riešenie prekladu problémových (a odlišných) javov zo slovenčiny do ruštiny, poukazuje na významný podiel prekladov pri jazykovej tvorbe. Ak dobrí prekladatelia odkrývajú skryté potencie jazyka (podľa nášho názoru dokonca širšie a hlbšie ako autori pôvodných diel, ktorí využívajú zväčša neologizmy, okazionalizmy, nárečové slová a pod.), J. Rybák aj ako prekladateľ, aj ako jazykovedec dokázal prístupnou a originálnou formou zachytiť aj systémovosť a širšiu kategoriálnu platnosť týchto hĺbkových vzťahov dvoch jazykov s dôsledkom pre lexikografickú prax. Z hľadiska kultivovania slovenčiny má jeho dielo aj ďalší rozmer: nepridŕža sa nemenných vzorov, nehľadá riešenia len v nárečových zdrojoch, ale s rozkošou objaviteľa hľadá najprimeranejšie výrazové prostriedky, jemne ich váži, zvažuje a cizeluje. V tom je prednosť aj prínos tvorivých osobností pre rozvoj jazyka a jeho kultúry vôbec.

Ján Bosák

Druhé vydanie Poľsko-slovenského a slovensko-poľského slovníka

(STANO, M. — BUFFA, F.: Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 764 s.)

Skutočnosť, že *Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník* vychádza v druhom vydaní, svedčí o tom, že ide o potrebnú a verejnosťou žiadanú publikáciu, ktorá vypĺňa istú medzeru v našej lexikografickej literatúre. Veď spomínaný slovník je po *Poľsko-slovenskom a slovensko-poľskom vreckovom slovníku* vydanom v roku 1963 iba druhým poľským prekladovým slovníkom na Slovensku.

Posudzovaný slovník je slovník malého typu a je určený predovšetkým slovenským používateľom, poslúži však aj poľskému používateľovi. Každá verzia slovníka zahŕňa asi 25 000 hesiel. Výber slov pokladáme za dobrý, je daný rozsahom a cieľom slovníka. Týka sa to obidvoch častí slovníka. Slovník obsahuje bežné a všeobecne používané slová s najbežnejšími významami, slovnými spojeniami a čiastočne i frazeológiou. Pokiaľ ide o terminológiu, dá sa povedať, že slovník zachytáva terminologické heslá v takej miere, aby nezašiel do príliš odborných oblastí, ale nevynecháva frekventované terminologické heslá. Zachytáva aj najdôležitejšie geografické názvy a osobné mená. Tu však prekvapuje, že sa v slovensko-poľskej časti slovníka uvádza starší názov *Abesínsko,* no súčasný názov *Etiópia* slovník nezachytáva, hoci v poľsko-slovenskej časti sa uvádza heslo *Etiopia* so slovenským ekvivalentom *Etiópia.* Z pochopiteľných príčin sa v slovníku v obmedzenom rozsahu zaznamenávajú internacionálne slová. Zaiste by bolo možné uvažovať, či isté slovo má v takomto slovníku miesto, či tam namiesto neho nemohlo či nemalo byť iné slovo. Tak nám napr. v slovensko-poľskej časti slovníka chýba heslo *hmotnosť,* i keď sa toto slovo uvádza ako slovenský ekvivalent pri poľskom slove *waga.* Slovník zachytáva slovo *hokejista,* ale slovo *hokej* nezaznamenáva. Na druhej strane sa mohli zo slovníka vynechať zastarané slová *pravota, pravotiť sa,* ako aj nespisovné slovo *prebor.* Chýbajú nám napr. aj slová *pretekať, lyžovať, korčuľovať,* hoci zvratné podoby týchto slovies sa v slovníku zaznačujú; ďalej sa mohli uviesť napr. slová *motel, návestie, preliv, servis* a pod. Nie je jasné, prečo sa v slovníku uvádza záporná podoba slovesa *ísť — nejsť.* Túto podobu stačilo zachytiť vo forme exemplifikácie pri slovese *ísť.* Za účelné nepokladáme ani uvádzanie superlatívu prísloviek a prídavných mien, napr. *najbližšie, najhoršie, najkratšie, najhorší, najľahší, najvyšší.* Poznámku máme k jednému konštatovaniu v úvode slovníka. Tu sa medziiným hovorí, že výberom i spracovaním hesiel sa slovník orientuje na osvojenie si základov slovnej zásoby predovšetkým spisovnej poľštiny, len v menšej miere obsahuje slová hovorové. Podľa autorov textu teda hovorové slová nepatria do spisovného jazyka. Toto konštatovanie však neobstojí, lebo podľa všeobecne prijímanej teórie spisovného jazyka sa aj slová z hovorového štýlu pokladajú za súčasť slovnej zásoby spisovného jazyka (porov. napr. aj HORECKÝ, J. — RÁCOVÁ, A.: Slovník jazykovedných termínov).

Slovník je v podstate spracovaný podľa zásad modernej lexikografie, t. j. metódou ekvivalentu. V mnohých prípadoch uplatňujú autori slovníka sémantizáciu, čím sa spresňuje obsah príslušného ekvivalentu či prekladu istého spojenia, napr. *prispievať (do časopisu).* Pri pozornejšom čítaní slovníka a pri detailnejšom porovnávaní jeho poľsko-slovenskej a slovensko-poľskej verzie sme zistili isté nedôslednosti v koordinácii týchto dvoch častí. Napríklad pri slovenskom hesle *kozub* sa ako prvý poľský ekvivalent uvádza slovo *ognisko,* no pri poľskom heslovom slove *ognisko* sú iba tieto slovenské ekvivalenty: **1.** *ohnište,* **2.** *ohnisko, fókus;* chýba teda ekvivalent *kozub.* Pri poľskom hesle bolo potrebné uviesť tri ekvivalenty: **1.** *ohnište,* **2.** *ohnisko, fókus,* **3.** *kozub.* Takýchto prípadov je v slovníku viacej. Poznámku máme aj k pomenovaniu *žito,* ktoré sa v slovníku zaznamenáva jednak v jeho slovensko-poľskej časti ako heslové slovo s poľským ekvivalentom *żyto* a jednak v jeho poľsko-slovenskej časti ako slovenský ekvivalent poľského slova *żyto* (okrem toho je

tu ešte synonymný ekvivalent *raž)*. Pri slove *žito* ide totiž o neterminologické pomenovanie, ktoré má dva terminologické ekvivalenty: 1. *raž,* 2. *pšenica.* Z pomenovania *žito* používateľ slovníka vlastne nevie, či ide o raž alebo pšenicu.

Pokiaľ ide o gramatické údaje uvádzané v obidvoch verziách slovníka, treba ich pokladať za dostačujúce. Nie je však jasné, prečo sa niektoré slovesá napr. *horieť, prachnivieť, obelasieť,* označujú v slovensko-poľskej časti slovníka skratkou *neos.* (no napr. sloveso *ozeleniť* sa už takouto skratkou neoznačuje). Podľa Morfológie slovenského jazyka (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 400) neosobné slovesá majú iba tvar, ktorý je zhodný s tvarom 3. osoby sg. neutra osobných slovies: *prší, pršalo.* No sloveso *horieť* sa môže vyskytovať aj v inej než 3. osobe sg., napr. v 1. osobe sg.: *horím láskou.*

Isté pripomienky máme aj k normatívnosti slovníka. Napríklad pri poľskom hesle *bramka* sa v druhom prekladovom význame uvádza ako slovenský ekvivalent nespisovné slovo *bránka.* Tu je na mieste iba slovo *gól,* ktoré sa pri hesle *bramka* zaznamenáva ako druhý synonymný ekvivalent. Pri slovenskom heslovom slove *syr* sa uvádza nekorektné spojenie *tavený syr,* náležite je iba *topený syr.* Nevidí sa nám správne, ak sa v slovníku zachytávajú ako heslá nespisovné pomenovania, napr. *plevel.*

Hodnotenie jednotlivých hesiel v slovníku na štýlovej a časovej osi pokladáme vcelku za primerané. Vyskytli sa však aj isté nedôslednosti, napr. slová *krčma, krčmár* nemožno už dnes pokladať za neutrálne lexikálne jednotky; podobne nie sú neutrálne ani slová *ceduľa, cifra* (vo význame „ozdoba"), *čachrovať, pračka* (vo význame „bitka"). Na druhej strane nie je jasné, prečo je pri slovese *spraviť* označenie *hovor.,* podľa nášho názoru ide o neutrálne slovo. Označenie *hovor.* nie je na mieste ani pri hesle *železiarstvo,* je to celkom neutrálne slovo. Podobne sa nám nevidí označenie *hovor.* pri slovách *chovanie, chovať sa.* Heslo *prípoj* sa v slovníku charakterizuje skratkou *žel.* (železničiarsky termín); domnievame sa, že takto sa použitie daného slova neodôvodnene obmedzuje, veď prípoj môže byť aj v autobusovej doprave. Heslo *horolezec* sa označuje skratkou *šport.* (športový výraz), no heslo *horolezectvo* už takéto označenie nemá. Malú poznámku máme k skratke *ľud.,* ktorá sa v zozname skratiek vysvetľuje spojením *ľudový výraz.* Lexikografická prax ukázala, že obsah tejto skratky je veľmi vágny a problematický. Základnou otázkou je tu totiž to, či takto hodnotené slovo pokladať za spisovné alebo nie. Podľa našich zistení pri slovách, ktoré sú označené ako ľudové výrazy, ide zväčša o nespisovné slová, najmä o nárečové lexikálne jednotky. Preto odporúčame, aby sa pri prípadnom ďalšom vydaní slovníka upustilo od používania kvalifikátora *ľudový.* Odvolávame sa pritom na zistenia, ktoré sa publikovali v Jazykovednom časopise aj v Kultúre slova a uplatňujú sa pri práci na Krátkom slovníku slovenského jazyka. V tomto slovníku sa kvalifikátor *ľud.* neuplatňuje.

Slovník zachytáva aj istý počet frazeologických jednotiek, a to v obidvoch svojich verziách. Problém presného ekvivalentu sa vzťahuje aj na oblasť frazeologických spojení. Pretlmočenie frazeologických spojení do slovenčiny i do poľštiny, resp. ich nahradenie rovnocennými slovenskými či poľskými frazeologickými spojeniami je výstižné. Iba v ojedinelých prípadoch by sa dalo uvažovať o spresnení ekvivalentu.

Za klad slovníka pokladáme výstižné informácie o používaní slovníka, o poľských hláskach, o písaní veľkých písmen v poľštine i o poľskom prízvuku. Tieto informácie sa však nevhodne zaraďujú v slovníku pod nadpis *Gramatické poznámky;* v nich sa ďalej hovorí o skloňovaní poľských podstatných mien, prídavných mien, zámen, číslovieok, o časovaní slovies a o stupňovaní prísloviek. Celkove treba povedať, že posudzovaný slovník je solídna lexikografická práca. Ak sme tu formulovali isté kritické poznámky k nemu, nijako sme tým nechceli znížiť hodnotu, ktorú tento slovník v našej lexikografii má. Pri pozornejšom prístupe k jednotlivým problémom lexikografickej praxe bolo iste možné vyhnúť sa nedostatkom a nedôslednostiam, ktoré sme tu uviedli.

Štefan Michalus

Pripomienky k prekladu ďalšej učebnice elektrotechnológie

(DESORT, F.: Elektrotechnológia. Výroba elektrických strojov a prístrojov pre 4. ročník SPŠE. Bratislava, Alfa 368 s.)

Učebnica elektrotechnológie venovaná výrobe elektrických strojov a prístrojov je slovenským prekladom rovnomenného diela vydaného v r. 1982 v SNTL Praha. V tomto posudku si všimneme jazykovú stránku slovenského prekladu.

Treba konštatovať, že v preklade sú pokusy odstrániť niektoré terminologické nedostatky originálu, no tieto pokusy sa neurobili s potrebnou dôslednosťou. Ako príklad možno uviesť pokus o náhradu nesprávneho termínu *termoset,* ktorý bol v preklade viackrát nahradený termínom *reaktoplast* (napr. na s. 48, 98). Nedôsledným nahrádzaním sa však v texte prekladu vyskytuje aj termín *termoset,* resp. termíny od neho odvodené (napr. na s. 9, 69, 100, 219). Tým sa nielenže nedosiahlo ustálenie správneho termínu, ale pripustila sa nepotrebná terminologická duplicita. Žiaci môžu považovať termíny *reaktoplast* a *termoset* za dovolené synonymá, čo je v rozpore s ustanovením ČSN 64 0001, platnej od r. 1977, ktorá termín *termoset* kvalifikuje ako nesprávny a ako termín, ktorý sa nemá používať.

Oveľa častejšie ako pokusy o nápravu terminologických nedostatkov originálu sú prípady nekritického prenosu nedostatkov z originálu do prekladu (napr. používanie prívlastkov *tepelný* a *teplotný* ako ekvivalentných, používanie termínu *hmota* vo význame „látka" a i.) a žiaľ aj prípady chýb a nedostatkov, ktoré sa v origináli nevyskytujú.

Viaceré myšlienky originálu sú skreslené. Napr. na s. 227 sa uvádza tento text: *Dnes používame najčastejšie syntetické laky, menej olejové a len niekdy(!) asfalto-olejové. V pracovnej tekutosti obsahujú asi 50 % tekutých látok, t. j., že po jednej impregnácii lak po vytvrdení môže zaplniť najviac 50 %.* Tento text nie je správny ani z jazykového, ani z vecného hľadiska. Z jazykového hľadiska je nenáležite použitý výraz *t. j.* v druhej vete a z vecného hľadiska čitateľovi chýba základ, na ktorý sa vzťahuje výraz *50 %.* Skreslenie z odborného hľadiska je zrejmé z porovnania s pôvodným textom

na s. 218 originálu: *Dnes používané laky jsou nejčastěji syntetické, řidčeji olejové a jen u oprav ještě někdy asfaltoolejové. Při pracovní tekutosti obsahují asi 50 % těkavých látek, tzn. že po jedné impregnaci lak po vytvrzení může zaplnit dutiny nejvýše na 50 %.* Z odborného hľadiska je osobitne závažnou chybou preklad termínu *těkavé látky* termínom *tekuté látky* (správne *prchavé látky).*

V preklade sa ustaľujú viaceré nesprávne termíny, prípadne sa ustaľujú pre ten istý pojem dva rôzne termíny. V celej knihe sa napr. ustaľuje termín *otáčavé stroje* (s. 5 a i.) v rozpore s praxou, ktorá dáva prednosť termínu *točivé stroje,* a dokonca aj s praxou inej redakcie vydavateľstva Alfa (termín *točivé stroje* sa napr. mnohokrát vyskytuje v 6. zväzku *Elektrotechnického náučného slovníka).* Podobne sa zavádzajú termíny *vytvrdzovadlo* a *tavidlo* (správne *tvrdivo* a *tavivo).* Z dvojako preložených termínov možno uviesť podoby *guľôčkové ložisko* (s. 26) i *guľkové ložisko* (s. 27), *teplotná odolnosť* (s. 52) i *tepelná odolnosť* (s. 286), *ostrap* (s. 53) i *ostrapenie* (s. 55), *viacchodá skrutkovica* a *viacchodová skrutkovica* na s. 194, *absorbovač* (s. 293) i *absorbátor* (s. 294) a iné.

Celý rad termínov bol preložený nesprávne. Na s. 117 bol napr. český termín *odolnost proti teplu* preložený ako *odolnosť voči teplote.* Na s. 145 bol termín *tvrzený papír* preložený ako *tvrdý papier* (správne *tvrdený papier),* na s. 179 *provozní a atmosférické přepětí* ako *prevádzkové a atmosferické predpätie* (správne *... prepätie),* na s. 357 *solným aerosolem* ako *aerosoľou.*

V texte sú aj početné chyby vyplývajúce z nepozornej redakčnej práce alebo z nepozorného čítania korektúr, napr. *do skúšobni* na s. 290 (správne *do skúšobne), zvyšovanie technickej úrovni* na s. 306 (správne *... úrovne), typické tu je výskyt námraz* na s. 347 (správne *typický je tu výskyt námraz), klín* na s. 191 (správne *klin), VUKI* na s. 331 (správne *VÚKI), ČLR a VLR* na s. 351 (správne *ČLR a VLR), činitel* na s. 300 (správne *činiteľ); Z výrobného hľadiska niet medzi nimi rozdiel* na s. 117 (správne *rozdielu); Pre veľké stroje, ktoré pracujú pri vyšších napätiach* (,) *si vyžadujú špeciálne postupy a špeciálne zariadenia* na s. 165 (správne *Veľké stroje, ktoré ...).* Ustaľovaniu správnych pravopisných foriem nepomáhajú ani striedania typu *Mez Mohelnice* (s. 242) a *MEZ Mohelnice* (s. 236), *páska Remalex* (s. 235), ale *páska remika* (s. 331), *silikagél* (s. 293) i *silikageľ* (s. 324).

Do textu prenikli aj niektoré nevhodné výrazy, napr. *pnutie* s. 135 (správne *napätie), zmetky* (správne *nepodarky)* a i.

Pomerne frekventované sú chyby v používaní predložiek, najmä predložky *pre,* napr. *spočiatku sa tieto jadrá využívali pre transformátory prúdu* (s. 87; správne *v transformátoroch prúdu), základnou požiadavkou pre prepínateľné vinutie* (s. 149; správne *... na prepínateľné vinutie).* Na s. 116 sa nenáležite použila predložka *za* v tomto spojení: *zvitky sa potom sušia v peci pri teplote 100 °C za niekoľko dní.* Tu bolo lepšie predložku *za* vynechať. V niektorých prípadoch chyby vznikli vynechaním predložiek, napr. na s. 11 vo výraze *indukcia plynovej medzere* (malo byť *indukcia v plynovej medzere).*

Z uvedených poznámok vyplýva, že spracovaniu prekladu sa nevenovala náležitá pozornosť.

Ján Štofa

SPYTOVALI STE SA

Niekoľko druhov ovocí? — J. S. zo Šale: „V jednej z relácií rozhlasu dňa 13. marca 1983 som si všimol takéto slovné spojenia: *niekoľko druhov ovocí, nové druhy jabĺk.* V oboch väzbách sú podstatné mená v 2. páde množného čísla, ale spojenie *niekoľko druhov ovocí* sa mi akosi nepozdáva. Od čoho závisí tvar posledného podstatného mena v takýchto slovných spojeniach? Vplýva naň číslo predchádzajúceho podstatného mena?"

Pri odpovedi na otázku nášho čitateľa sme zalistovali v Slovníku slovenského jazyka I (SSJ), ako aj v Malom synonymickom slovníku a zistili sme, že slovo *druh* je homonymné: v 1. prípade ide o význam „spoločník, partner", napr. pri práci alebo pri inej činnosti, v 2. o význam „sorta, odroda". Z otázky je jasné, že nášmu čitateľovi ide o väzbu substantíva *druh* vo význame „sorta, odroda, t. j. skupina jednotlivín zhodujúcich sa v istých podstatných znakoch" (SSJ). Tento opisný výklad sémantiky slova *druh* zároveň naznačuje, že ďalšie substantívum, ktoré stojí pri ňom, má byť v tvare gen. pl., a to bez ohľadu na to, či je podstatné meno *druh* v jednotnom alebo v množnom čísle: *vypestovali nový druh jabĺk / nové druhy jabĺk, vyrábajú niekoľko druhov ceruziek.*

Pri spojení *niekoľko druhov ovocí* sa však náš čitateľ zastavil právom, lebo slovo *ovocie* patrí k látkovým podstatným menám. Keďže látkové podstatné mená pomenúvajú javy, ktoré sa vyskytujú v súvislom alebo len bezvýznamne členenom množstve, používajú sa spravidla v singulári (bližšie v Morfológii slovenského jazyka, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 149 a n.). Z uvedenej charakteristiky vychodí, že látkové substantíva sa aj v spojení so slovom *druh* používajú v sg.: *nové druhy ovocia, obilia, papriky, hrozna.*

Záverom: Z uvedených slovných spojení je správne len spojenie *nové druhy jabĺk,* kým druhé spojenie má mať podobu: *niekoľko druhov ovocia.*

Anna Rýzková

Pravopis tvarov zámen ty, vy, tvoj, váš. — Z listu Š. Oleksíka z Michaloviec: „Skoro všetky gramatiky a pravopisné príručky vyžadujú písať tvary zámen s veľkým začiatočným písmenom iba v listoch na znak úcty. Výnimkou je iba Zaunerova príručka, kde sa uvádza, že sa tvary zámen píšu s veľkým písmenom aj v písomnostiach. Je na škodu veci, že sa v nej bližšie neuvádza, v akom slohovom druhu a že neuvádza ďalšie príklady. V praxi tak vznikajú zbytočné pochybnosti o tom, ako písať napr. tvary zámen v referátoch, v rozlúčkových prejavoch a pod."

Pisateľ listu správne konštatuje, že všetky gramatiky a pravopisné príručky vyžadujú písať tvary zámen s veľkým začiatočným písmenom iba v listoch, a to na znak úcty, pričom konkrétne uvádzajú tie zámená, ktorých tvary sa píšu s veľkým začiatočným písmenom, prípadne vymenúvajú takmer všetky tvary. V tomto smere sa neodlišuje od nich ani tretie vydanie Zaunerovej

Praktickej príručky slovenského pravopisu (Bratislava, Obzor 1966). Vo štvrtom vydaní uvedenej príručky (Martin, Osveta 1973) sa však už uvádza, že takéto písanie sa uplatňuje v listoch a písomnostiach. A práve tento dodatok vyvoláva u niektorých používateľov nejasnosti.

V Pravidlách slovenského pravopisu (11. vyd., Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 36) sa uvádza, že veľké začiatočné písmeno na znak úcty sa píše „v listoch v tvaroch zámen *Ty, Vy, Tvoj, Váš,* ak sa vzťahujú na adresáta (i keď ide o kolektív)." V Príručke slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca a V. Lacu (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973) sa ešte spresňuje, že ide o tvary osobných a privlastňovacích zámen (v pravidle by sa mohlo doplniť aj to, že ide o tvary 2. osoby osobných a privlastňovacích zámen). Tým, že sa vo všetkých pravopisných príručkách uvádzajú iba listy, jednoznačne sa vymedzuje komunikačná situácia, resp. slohový útvar, na ktorý sa písanie tvarov zámen s veľkým písmenom vzťahuje. Z toho vyplýva, že veľké začiatočné písmeno v tvaroch zámen sa nepíše vtedy, keď ide o používanie týchto zámen v slávnostných prejavoch, rozlúčkových prejavoch, príležitostných prejavoch, prívetoch, referátoch a pod., lebo tu nejde o listy. Spomínané útvary sú určené na ústne prednesenie a to, že sa zväčša pripravujú písomne a že sa často dodatočne aj publikujú, ich slohové zaradenie nemení, a teda nie je tu ani dôvod meniť pravopis tvarov zámen. Prax dennej tlače písať pri publikovaní slávnostných prejavov, referátov a pod. v tvaroch zámen *ty, vy, tvoj, váš* malé začiatočné písmená je v zhode s poučkou Pravidiel slovenského pravopisu, ako aj ostatných pravopisných príručiek. Pre používateľov jazyka ani pre stredoškolskú mládež, ak ovládajú príslušnú poučku Pravidiel slovenského pravopisu o písaní tvarov zámen v listoch, nemôže teda vznikať nijaká dilema. Pravda, pri príprave žiakov treba sústavne zdôrazňovať rozdiely medzi jednotlivými útvarmi a ich zacielením na jednej strane a listom na druhej strane a upozorniť ich na to, že veľké začiatočné písmená sa píšu na znak úcty v tvaroch zámen iba v listoch, a nie v písomne pripravených prejavoch, príhovoroch a pod. Pravda, ak sa listy publikujú v tlači alebo napr. vo forme plagátov, vtedy píšeme tvary zámen tak ako v listoch s veľkým začiatočným písmenom.

Napokon sa treba ešte zmieniť o dodatku, ktorý sa vyskytuje vo štvrtom vydaní Zaunerovej Praktickej príručky slovenského pravopisu, teda o tom, čo treba rozumieť pod slovom písomnosti. Ak vychádzame z vymedzenia, ktoré uvádza J. Mistrík v Žánroch vecnej literatúry (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975), písomnosťami treba rozumieť niektoré žánre a útvary administratívneho štýlu, ako sú úradné, poloúradné a obchodné prípisy, žiadosti, prihlášky, objednávky, reklamácie, sprievodné listy, urgencie, upomienky a pod. Pravda, o všetkých týchto útvaroch by sa dalo zjednodušene povedať, že sú to istým spôsobom listy. A tak možno konštatovať, že dodatok v Zaunerovej príručke je iba istým spresnením poučky o písaní veľkých písmen v tvaroch zámen, aby sa nezabudlo ani na spomínané útvary. Vhodné by však bolo uviesť konkrétne príklady na niektoré druhy písomností.

Matej Považaj

Typový objekt, typizovaná budova. — M. K. z Bratislavy nám píše: „V tlači som sa stretol so spojeniami *typový objekt, typizovaná budova.* Napíšte mi, prosím, či sa prídavné mená *typový* a *typizovaný* odlišujú, alebo či spojenia s nimi majú rovnaký význam."

Adjektíva *typový* a *typizovaný* nemajú ten istý význam. Sú utvorené od rozličných slovotvorných základov. Adjektívum *typový* je utvorené od substantíva *typ,* kým výraz *typizovaný* je adjektivizované trpné príčastie od slovesa *typizovať.*

Substantívum *typ* má viacero významov. Jeden z nich je „vzor, model, schéma alebo forma, ktorým zodpovedá skupina vecí alebo javov" (SSJ 4, s. 627) a používa sa v rozličných oblastiach a spojeniach napr. *nový typ motorového vozidla, typy vysokých škôl, vyšší typ hospodárenia, pôdny typ, typy výrobných vzťahov.* Typ v architektúre je podľa odborovej encyklopédie *Architektúra* (Praha, SNTL 1972, s. 301) „viackrát opakovaná forma, ustálená a osvedčená v istom časovom rozpätí". Má presne určený vzhľad a konštrukciu, ktoré sú spoločné s určitou skupinou objektov.

V stavebníctve sú známe viaceré termíny s adjektívom *typový,* napr. *typový podklad, typový projekt, typový rozmer, typový stavebný objekt.* Uvádza ich Stavebnícky náučný slovník V/2 (ďalej SNS; Bratislava, SVTL 1966, s. 966—967). Podľa platných typov sa na základe typových podkladov v procese typizácie rozpracúvajú typové projekty — projekty konkrétnej stavby alebo objektu. Uplatňujú sa predovšetkým pri objektoch hromadnej výstavby. Typový stavebný objekt postavený podľa typového projektu je praktickým zavŕšením typizačného procesu (typizácie).

Adjektívum *typizovaný* má význam „urobený podľa určitého vzoru, na základe typizácie" (SSJ 4, s. 628). *Typizovaná budova* je podľa toho budova, ktorá je urobená podľa určitého vzoru. *Typizovaná sekcia* je taká, na ktorej sa overujú architektonicky riešené základné účelové jednotky. Ak sa overí použiteľnosť projektov, technológie a výrobných postupov, rozpracúvajú sa na základe typizovaných budov typové projekty. Typové objekty postavené podľa typových projektov sú výsledkom typizačného procesu. Majú presne určený vzhľad a konštrukciu, ktoré boli overené v typizačnom procese.

Odborným termínom *typizácia,* od ktorého je utvorené aj prídavné meno *typizačný,* sa označuje v stavebníctve „činnosť zameraná na vytváranie opakovane používateľných projektov, výrobkov, pracovných a výrobných podkladov, zariadení, pracovných a výrobných postupov a pod." (pozri SNS V/2, s. 965) Typizácia je proces, ktorého výsledkom je typ. Je to činnosť zameraná na ustálenie najmenšieho počtu typov (variantov) výrobkov, ktoré sa budú vyrábať. V stavebníctve sa rozlišuje napr. *architektonická typizácia* a *typizácia stavebných konštrukcií, objemová typizácia, typizácia objektov, sekcií, dielová typizácia* a pod.

Katarína Matějová

Čo si prosíte k pitiu? — Jeden náš stály čitateľ nám napísal, aby sme sa vyjadrili k otázke uvedenej v nadpise, s ktorou sa naňho obrátil čašník pri návšteve reštaurácie.

Keďže ide o vetu, s ktorou sa v našich pohostinských zariadeniach stretávame častejšie, všimneme si ju podrobnejšie; sú v nej totiž dve chyby, jedna vecná a jedna gramatická. Ponajprv nie je v spomínanej vete na pravom mieste sloveso *prosiť*. V Slovníku slovenského jazyka sa dozvieme, že základným významom tohto slovesa je „zdvorilo, úctivo žiadať, pýtať, napr. *prosiť o pomoc, o radu, o zmilovanie, o prepáčenie, o podporu* a pod". Lenže ak človek navštívi reštauráciu alebo kaviareň, nejde tam zaiste preto, aby o niečo prosil, lež preto, aby si niečo na vypitie alebo na zjedenie žiadal (rozkázal). A za to, čo vypije alebo zje, potom aj riadne zaplatí. Bolo by teda na mieste, aby čašník hosťa oslovil inak, napr. takto: *Čo si želáte? — Čo si prajete? — Čím vám môžem poslúžiť? — Čo sa vám bude páčiť?* Nenáležitosť spojenia *Čo si prosíte?* je v tom, že vyznieva tak, akoby obsluhujúci hosťa žiadal, aby pekne poprosil, lebo inak ho neobslúži. Iná vec je, že slušný hosť vysloví svoje želanie formulou *prosím si to a to;* nie je však vhodné ani primerané, aby obsluhujúci toto *prosím si* od hosťa svojou otázkou priamo vymáhal.

S takouto nevhodnou formou otázky sa však nestretávame iba v pohostinských zariadeniach, ale aj pri nákupoch v obchodoch. Ani tu nie je na mieste, ak sa predavačka spýta kupujúceho *Čo si prosíte?* Veď kupujúci neprišiel do obchodu o niečo prosiť, ale prišiel niečo kúpiť. Prirodzene, slušný človek obyčajne i v obchode povie: *prosím si to a to.*

Teraz si všimnime druhú chybu, gramatickú. Ide nám o druhú časť vety, o predložkové spojenie *k pitiu.* V tomto spojení sa predložka *k* používa nenáležite. O veci sme už v našom časopise viac ráz vraveli, ale znova treba opakovať, že základnou predložkou na vyjadrenie cieľa, účelu, je v spisovnej slovenčine predložka *na.* A keďže v tomto prípade ide o cieľ, treba predložku *k* nahradiť predložkou *na,* teda *... na pitie.* Správna je však aj podoba s neurčitkom, teda *Čo si želáte piť?*

Na záver radíme čašníkom v reštauráciách a kaviarňach, aby sa na hostí neobracali s otázkou *Čo si prosíte k pitiu?,* ale aby ich požiadali o vyslovenie svojho želania takto: *Čo si želáte na pitie? — Čo si želáte piť? — Čím vám môžem poslúžiť na pitie? — Čo sa vám bude páčiť?* Aj predavači a predavačky v obchodoch urobia dobre, ak sa na kupujúcich budú obracať takto: *Čo si želáte? — Čo si prajete? — Čím vám môžem poslúžiť? — Čo sa bude páčiť?* Bude to spoločensky vhodnejšie a primeranejšie a zároveň vecne, spoločensky aj gramaticky správne.

Štefan Michalus

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 17, 1983, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v auguste 1983. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1983

Cena Kčs 3,—